

SZABADRAJZÚ SZÖRÖS PÁRNAVÉGEK A DÉL-ALFÖLDÖN

T. KNOTIK MÁRTA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Gyapjúhímzéseink a legrégebbről fennmaradt népi hímzések közé tartoznak. Jelentős részük szabadrajzú, de keresztszemes és szálánvarrott öltéstechnikával is készültek országszerte¹. A szabadrajzú gyapjúhímzések tájanként jellegzetes csoportokat alkottak, melyek közül a Hódmezővásárhely környékén fennmaradt és a szakirodalomban vásárhelyinek nevezett szőrhímzések a legjelentősebbek. Jelen dolgozatunkban ezeket ismertetjük, míg a keresztszemeseket egy következő alkalommal.

A szabadrajzú gyapjúhímzések közül kimagaslanak a kevés számmal ránk maradt, kizárólag párnavégekről ismert, gazdag rajzú vásárhelyi szőrhímzések, melyek színezésben is eltérnek más tájak hímzéseitől. A kivarrásukhoz használt, finom árnyalatú gyapjúfonalak tulajdonképpen kevés színt képviselnek. Egyes darabokon kizárólag a gyapjú fekete vagy barna természetes színét alkalmazták. Szőrös párnavegeink használati idejéről eddig keveset sikerült megtudni. Hódmezővásárhelyi gyűjtésünk során egy, olyan adatközlővel találkoztunk, akinek 1800 körül született ükanyja még hímzett ilyen párnaveget². Az 1800—1825 között, Kis Bálint által írott Szentesi krónikának³ a későbbiek során közölt idézete múlt időben említi e párnák használatát, így a feljegyzés idején ez már talán nem is volt élő. Kiss Lajos 1820-ban született adatközlője már csak a ládafiából ismerték⁴ e párnavegeket „Annyit tudtak csak, hogy édesanyjuknak volt ilyen hímes párnahaja, melyen a tulipánton kívül a neve is ki volt varrva.” Adataink csak a hímzés megszűnésének idejét körvonalazzák, ezt azonban egy hosszú fejlődés előzte meg, melyhez az emberöltők egész sorára volt szükség. A hímzés vásárhelyi elnevezésével ellentétben — a bemutatandó darabok származási helye és a Kis Bálint féle krónika tanúsága szerint — nemcsak Hódmezővásárhelyen, de Makón és Szentesen is használatosak voltak e szőrös párnavegek.

¹ Fél E., Bevezetés a magyar népi hímzések ismeretébe. Bp. 1964. 20. (Népművelési Intézet kiadványa) és Magyar népi díszítőművészet. Bp. 1954. 19.

² Török Erzsébet örökölte a hímzést, nagyanyja mesélte: „édes szülém csinálta, a tanyán laktak, maguk termelték, fonták a fonalat és maguk festették”. (Török Erzsébet 1906—1970. Anyja Kardos Julianna 1880. júl. 4., apja Török Mózes, kovács. Nagyanyja Olasz Julianna 1850. jún. 8., nagyapja Kardos Tamás, csizmadia. Dédanyja Olasz Zsuzsa, aki 1847. nov. 1-én, 18 éves korában ment férjhez Olasz Tamás szántóvetőhöz. A hódmezővásárhelyi Református Egyház anyakönyve 1828-ból két olyan Olasz Zsuzsa születésének bejegyzését őrizi, akiknek apja János, szántóvető. Az anyák Pintér Ilona, Szabó Erzsébet, előbbi 1811. jan. 25-én, 18 éves korában, utóbbi 1819. jan. 6-án, 17 éves korában ment férjhez. Kettejük közül melyik volt Török Erzsébet ükanyja, azt nem áll módunkban eldönteni.)

³ A szentesi reformata Eklésia Historiája. Kis Bálint feljegyzései 1800—1825-ig II. kötet hatodik rész IV. szakasz. (A szentesi Református Egyház tulajdonában.) Közölte Sima L., Szentés Város története. Szentés. 1914. 399.

⁴ Kiss L., Szőrös párnavegek Hódmezővásárhelyen. Népr. Ért. 1928. 47.

A Csongrád megyei múzeumok néprajzi anyagában levő párnavégek begyűjtése szinte azonos időben, az 1900-as években indult meg. Hódmezővásárhelyen 1904-től Kiss Lajos és Tornyai János nevéhez fűződik, akik igen gazdag néprajzi anyaggal együtt a múzeum alapját vetették meg. Gyűjtési területük kizárólag Vásárhely és tanyavilága volt⁵. A szegedi múzeum részére 1906-tól Tömörkény István gyűjtötte e hímzéseket, Makóról és tanyáiról⁶.

A vásárhelyi szőrös párnavégekről először 1904-ben Tornyai János tesz említést az Új Idők lapjain⁷. A hódmezővásárhelyi ipari és mezőgazdasági kiállítás keretében megnyílt néprajzi kiállításon „speciális helyi keletkezésű tárgyak” kerültek közönség elé, — írja —, a párnavégekről pedig: „150—200 éves hímzések. Remek hímzésű szőrös párnavégek többféle színből. Mintáját az öregtemplom padlásáról nézték le”. Még ez évben, ugyancsak erről a kiállításról ír Samu János a Néprajzi Értesítőben⁸, ahol a hímzésekkel kapcsolatban lényegében Tornyait ismétli. 1910-ben Kiss Lajos a vásárhelyi múzeum ismertetésekor⁹ a szőrhímzések közül egy darabot emel ki: „Gyapjú fonallal hímzett párnavég, más szóval: szőrös párnavég. A XVIII. század közepéről való”. Szeremlei Samu Vásárhely történetéről írott, 1911-ben megjelent könyvének illusztrációi között a múzeum hímzései is szerepelnek¹⁰.

Viski Károly az 1928-ban kiadott Magyar népművészetben¹¹, „a szokatlan mértékben stilizált virágú, egy szín több fokozatával árnyalt” tisztántúli párnahéj-hímzésekről írja, hogy ezek már a közelmúltban sem éltek, „régii darabjait azonban — XVII., XVIII. századiak — nagy gonddal őrzik egyszerű tulajdonosaik és múzeumaink”. Ugyanez évben lát napvilágot, Kiss Lajos máig is egyedüli részletes ismertetése, mely elsősorban a tárgy életét kutatja¹². „Az egyező vallomások azt mutatják, hogy Vásárhelyen e régi párnavégek a XVIII. században voltak divatosak, a XIX. században már nem csinálták”. 1932-ben Györffy István ír róluk¹³ az Alföld e régi hímzésfajtáját „kun hímzésnek, vásárhelyi hímzésnek” nevezve. „A vásárhelyi szőrös párnavégek tehát északról, a Nagykunság felől kerültek Vásárhelyre, így joggal mondhatjuk kun hímzésnek.” Véleményét így összegezi, „A vásárhelyi szőrös párnavégek a nagykunságiaknál sokkal díszesebbek és sok esetben az úri hímzés hatását kétségtelenül meg lehet rajtuk állapítani”. Viski Károly az 1934-ben kiadott Magyarság néprajzában¹⁴ egyik párnavégünket elsőként közli, s egy felsőmagyarországi úri hímzésű, XVII. sz-i oltárterítő „kései népi változatát”-nak tartja.

⁵ Kiss L., Emlékezések a hódmezővásárhelyi Múzeum alapításáról. Bp. 1958. 8.

⁶ Lásd a Móra Ferenc Múzeum néprajzi leltárkönyvének bejegyzéseit.

⁷ Tornyai J., A hódmezővásárhelyi kiállítás. Új Idők. 1904. 34. szám. Itt jelennek meg először Plohn József hódmezővásárhelyi fényképész felvételei, melyeket Tornyai János felkérésére készített az 1904. évi mezőgazdasági kiállításra összegyűjtött néprajzi tárgyakról (Kiss L., im. 1958. 12.). A közölt szőrös párnavégek a Plohn felvételek 383 ltsz. alsó hat darabjának másolatai. A felvételeket a Hódmezővásárhelyi Múzeum őrzi (Dömötör J., A Plohn gyűjtemény. MFMÉ. 1968. 165.).

⁸ Samu J., A hódmezővásárhelyi néprajzi kiállítás. Népr. Ért. 1904. 290—292.

⁹ Kiss L., A Hódmezővásárhelyi Városi Múzeumról. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1910. 142. (Kép: Plohn felv. 383 ltsz. első párnavége.)

¹⁰ Szeremlei S., Hód-Mező-Vásárhely története. Hódmezővásárhely. 1911. IV. 162, 296, 300. (Kép: Plohn felv. 374, 909, 383 ltsz.) Az első képet 1914-ben Sima László is közli idézett művében.

¹¹ Bátky Zs.—Györffy I.—Viski K., Magyar népművészet. Bp. 1928. XV.

¹² Kiss L., im 1928. 47. (Kép: Plohn felv. 374 ltsz.)

¹³ Györffy I., A kun hímzés. Muskátli. 1932. máj. (Kép: Plohn felv. 374 ltsz.) Az Új Idők Kézimunka könyve. Bp. 1935. vásárhelyi hímzésről írott pár sora lényegében Györffy I. véleményével egyezik.

¹⁴ Bátky Zs.—Györffy I.—Viski K., A magyarság néprajza. Bp. 1934. II. 321. (5. darabunk rajza) és második kiadás Bp. 1942. I. XXXI t. (kép: Plohn felv. 374 ltsz.) II. 276. (5. darabunk rajza)

1941-ben Ortutay Gyula újabb darabok közlésekor¹⁵ utal azok törökös mintáira és megállapítja: „E hódmezővásárhelyi párnahímzések már színeikkel is sajátos csoportot alkotnak”.

Fél Edit újabb darabok közlésekor munkáiban¹⁶ időrendben is az elsők között említi a szőrhímzéseket. Az „alföldi hímzőkultúrának nem sok tárgyi emléke maradt. Ezek közé tartoznak a „szőrös” párnák, melyeket a XVIII. században, sőt talán még korábban készítettek”¹⁷. Megemlíti e keresztöltéses és szabadrajzú gyapjúhímzések igen jelentős és nagyszámú csoportjának feldolgozatlanlanságát is. Reméljük, hogy a szabadrajzú vásárhelyi szőrhímzések ismertetésével közelebb juthatunk alföldi hímzőkultúránk megismeréséhez.

Az általunk bemutatásra kerülő szőrös párnavégek Múzeumi gyűjteményekben és magántulajdonban maradtak fenn. A teljesség érdekében bevonjuk vizsgálatainkba a Hódmezővásárhelyen, 1904-ben összegyűjtött párnavégekről készült felvételek közül azokat, melyeknek eredetije nem ismeretes vagy eddig nem került elő. Hímzéseinket *vászon, előrajzolás, fonal, mustra, kivarrás, színezés és megvarrás* szerint vizsgáljuk.

VÁSZON

Párnavegeink vásznát finom kidolgozású *kenderből* szőtték¹⁸, csupán kettőnél használtak lánc- vagy vetülék-szálként lent. A felhasznált vásznakat Z irányban sodrott fonalból, vászonkötéssel szőtték. Zömének lánc- és vetülék-sűrűsége 12—15 db/cm, kevés közöttük az ennél nagyobb, 15—19 db/cm szálsűrűség. A vásznak szélessége 43—64 cm között váltakozik. Ezek kétharmada keskenyebb (43—55 cm), míg egyharmada szélesebb (55—64 cm); kivételt képez egyetlen 77 cm szélességű vásznunk. A kiterített párnavég szélességének a vászon-szélesség felel meg — egy darabunk kivételével (17), amikor a vásznat keresztben használták fel. Párnavegeink hosszúságának (54—68 cm) tulajdonképpen a párnatest szélességével kellett egyeznie. A hímzés a vászon hosszát mindig beborítja, még szélességét sohasem.

ELŐRERAJZOLÁS

A vásárhelyi hímzésű párnavegek mustráit feltehetően *kézzel rajzolták* a vászonra. Hímzéseink nagy részénél a kikopott gyapjú szálak helyén diófapádra emlékeztető világosabb és sötétebb barna, könnyed vonalrajzot találunk, mely a jelenlegi tisztítás alkalmával sem tűnt el. Kiss L. szerint a mustrát cinkkanállal dörzsölték át a tiszta vászonra, ez azonban nem adhatott a miénkhez hasonló vonalas rajzot. „Ritkább esetben rajzolták zsíros korommal”¹⁹, a felrajzolás eredeti módja ez lehetett.

¹⁵ Ortutay Gy., A magyar népművészet. Bp. 1941. I. 304. (kép: Plohn felv. 400 ltsz. és 34. darabunk képe) 305. (kép: Plohn felv. 381 ltsz.) 307. (kép: Plohn felv. 387 ltsz.)

¹⁶ Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K., Hungarian Peasant Art. Bp. 1958. Uő. L'art Populaire en Hongrie. Bp. 1958. 82. kép (30. darabunk); Uő. Ungarische Bauerkunst. Bp. 1958. 83. 84. kép (18., 30. darabunk); Fél E., Ungarische Volksticherei Bp. 1961. 8. kép (18. darabunk); Fél E., Textil gyűjtemény (A Néprajzi Múzeum 1963—64 évi tárggyűjtése) Népr. Ért. 1965. 228. (33. darabunk)

¹⁷ Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K., A magyar népművészet. Bp. 1969. 67. és 83. 84. kép (18. 30. darabunk).

¹⁸ Lásd a táblázatot. Felhasznált irodalom: Szemmáry L., Kötéstan. Bp. 1959.; Gyimesi J., Textilanyagok fizikai vizsgálata. Bp. 1958. Az anyag és sodrat meghatározást Keszei Péter végezte.

¹⁹ Kiss L., im 1928. 47. Erdélyben a vászonra rajzolást koromlébe mártott tollal végezték, lásd. Malonyay D., A magyar nép művészete. Bp. 1907. I. 230.

A hímzéshez *szőrfonalat* használtak, ezt a hosszú szőrű magyar juh gyapjából sodorták²⁰. E fonalat feltehetően festőnövényekkel házilag színezték. Párnavegeinken három tiszta színt, ill. ezek finom árnyalatait alkalmazták. A XVII—XVIII. sz.-ban divatos színárnyaláshoz²¹ nem volt szükség a festékfőzetek keverésére, csupán adagolására. Párnavegeinken a kék színt egyfajta kékből nyert árnyalatok képviselik, melyet valószínűleg a *csüllengből* nyertek. Ugyanez tapasztalható a vörösnél, melynek ez a fajta lilás tónusa az Alföld homokos vidékén honos *báránypirosító*ra jellemző. Párnavegeinken ez a fajta lilás tónus árnyalatai szerepelnek, míg ez más vidékek hímzéseiből hiányzik. A sárga-barna szín változatos gazdagságát több fajta tónus képviseli, mely többfajta festőnövény használatára utal. A sárga- mustársárga-aranybarna- sötétbarna, tónusváltozatok mindegyikét más-más festőnövény szolgáltat²², melyekből a kékhez és lilához hasonlóan több árnyalatot festettek. A főzetek töménységének adagolásával a színárnyalatoknak igen finom skáláját tudták elővarázsolni. Festésnél a híg oldatból a töményebb felé haladva biztosíthatták a festék anyag teljes behatolását, mely nagymértékben befolyásolta a fonal színállóságát. „Úgy tartották, hogy a fonalak többszöri festése a tartós” Győrffy I. szerint.

MUSTRA

Az általunk bemutatandó negyvennyolc darab párnavég mustrája az országosan igen elterjedt szokásnak megfelelően, három sávra osztott, kétoldali szimmetriás. A sávok közül a középső szélesebb, a két szélső keskenyebb, az utóbbi általában a középsáv szélességének kétharmada. A sávokat vonalszerű, sima vagy geometrikus díszű sorok választják el egymástól. Ezeket a hímzésre jellemzően, rendszertelen szakaszokban, különböző színű fonallal varrták ki. A középsáv kompozíciója hozzávetőlegesen három típusra osztható: *indás* (:hulláminda váltakozó helyzetű virágmotívumokkal), *kazettás* (:egymásmellé tett, centrális felépítésű motívumokból álló) és *központi* (:egy fő motívum köré szerkesztett). A szélső sáv általában egymás mellé helyezett virágbokrokból áll, melyek — a kunsági hímzéseknél tapasztaltakkal ellentétben — az elválasztó sortól függetlenek, és többnyire a középsáv egyes motívumait ismétlik. A mustrák elnevezéseiket valószínűleg a bennük előforduló motívumokról kapták. Kiss L. „Helyi elnevezéseik szerint tulipántos, bazsarúzsás, aprószegfűs, kerekruzsás, fűgés, tempomcifrás” díszítést sorol fel²³. Az ezeken kívül, ma is használatos mustra nevek a hímzés felújítóitól származnak²⁴. Párnavegeinket e mustra

²⁰ Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K., i. m. 1969. 67.

²¹ Dreger, M., Künstlerische Entwicklung der Weberei und Stickerei. Wien. 1904. Textband 275. 315. Tafelband II. 225. 280/c.

²² Vö. Győrffy I., A hazai festőnövények és a velük való népi festési módok. Herba folyóirat. 1921. jan.—dec. „A kék szín nyerésére egyetlen biztos növénye van a csülleng (*Isatis tinctoria* L.)... Báránypirosító (*Alkanna tinctoria* L), a vele nyert szín lilás, ha pácul szódát használunk akkor vöröses lila színt nyerünk... A sárga szín festésére a nép a festőnövények egész sorozatát használja”. Az itt felsorolt 32 festőnövény közül egyelőre nem tudhatjuk, melyeket használták hímzéseink sárgás tónusú fonalainak festéséhez. A barna szín nyeréséhez valószínűleg diót (*Juglans nigra* L) és bodzát (*Sambucus nigra* L) alkalmaztak. A növények elterjedésére vonatkozó adatokat lásd. Jávoroka S., Magyar Flóra. Bp. 1924. 410, 847, 242, 1047.

²³ Kiss L., i. m. 1928. 47.

²⁴ Wienerné Bakoss M., A hódmezővásárhelyi hímvarrásról. Muskátli. 1934. júl. és Varga M., Alföldi szőrhímzések. (Népművelési Intézet kiadványa) Bp. 1968. 4.

elnevezések szerint csoportosítva mutatjuk be, mely mustrákat növényi jellegű motívumok alkotják.

A korábban sorra vett művek általában néhány párnavégünkről közölnek képet, együttes bemutatásukra itt kerül sor első ízben²⁵. Eddigi gyakorlatunk szerint darabjainkat folyamatosan számoztuk, s e sorszámot használjuk a hozzátartozó kép és anyag elemzését tartalmazó táblázat számozásához is. Tárgyleírásunkat a gyűjtési helyek kiemelt megnevezésével kezdjük. A mustrák bemutatásánál igyekeztünk a legjellemzőbb motívum-elnevezéseket alkalmazni. Hímzéseink ma látható színhatását négy jelző (halvány, közepes, élénk, erős) használatával szeretnénk érzékeltetni. Darabjainkon belül a három fő szín használata általában kiegyensúlyozott, így csak az eltéréseket jelöljük külön. Végül a tárgyak méretét, őrzési helyét, leltári számát, gyűjtőjét, a gyűjtés idejét, a tárgyról készült Plohn felvétel leltári számát, a Plohn sorozat képszámát²⁶ és a tárgy eddigi közlését tüntetjük fel.

INDÁS SZERKEZETŰ MISTRÁK

Gránátalmás mustra

1. *Hódmezővásárhely.* A középsáv sarlós levelekből alkotott hullámindája három, keskeny levelű, gránátalmát köt össze. A szélső sávokban tulipános-rózsák ülnek. A sávokat sima vonal választja el. Színezése halvány tónusú. A párnavég²⁷ (hossza): 54 cm, (szélessége): 54 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.195.1. ltsz. Gyűjtő: Kiss Lajos, 1904 — Plohn. felv. 394 ltsz. Plohn sorozat 63. és Plohn. felv. 383 ltsz. nyolcadik párna, Plohn sorozat 64. közölve: Tornyai J., A hódmezővásárhelyi kiállítás. Új Idők. 1904. 34. szám, Szeremlei S., Hód-Mező-Vásárhely története. Hódmezővásárhely. 1911. IV. 300. —)

2. *Hódmezővásárhely.* A középsáv sarlós levelekből alkotott hullámindája, három, leveles gránátalmát fűz össze. A szélső sávokban tulipános-ágú rózsák ülnek. A sávokat sima vonal választja el. Színezése közepes tónusú. A párnavég h: 59 cm, sz: 46 cm. (Magántulajdon Hódmezővásárhely)

3. *Makói tanyák.* A középső sáv sarlós levelekből alkotott hullámindája három, duzzadó levelű, hosszú-gránátalmát köt össze. A szélső sávokban tulipános-ágú rózsák ülnek. Térkitöltő motívumok: leveles, csillagos ág, kacskaringó és háromszög forma. A sávokat geometrikus díszű sor választja el. Színezése halvány tónusú, okker szín az uralkodó. A párnavég h: 57 cm, sz: 51,5 cm. (Szegedi Múzeum 52.1326.1. ltsz. Gyűjtő: Tömörkény István, 1908.)

4. *Makó.* Mustrája megegyezik az előző darabéval, hímzése igen kopott. A párnavég h: 57 cm, sz: 51 cm. (Szegedi Múzeum 55.72.1. ltsz. Gyűjtő: Tömörkény István, 1907. — A párna közölve a szerző által MFMÉ. 1969/1. 26. 9. kép.)

5. *Hódmezővásárhely.* A középsáv sarlós levelekből alkotott hullámindája három, leveles gránátalmát fűz össze. A szélső sávokban tulipános-rózsák ülnek. Térkitöltő motívum a csillag és kacskaringó. A sávokat geometrikus díszű sor választja el. Színezése élénk tónusú. A párnavég h: 68 cm, sz: 63 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.199.1. ltsz. Gyűjtő: Kiss Lajos, 1904. — Plohn felv. 399 ltsz., Plohn sorozat 60. — Rajza közölve Bátky Zs.—Györffy I.—Viski K., A magyarság néprajza. Bp. 1934. II. 321. és második kiadás Bp. 1942. II. 276.)

6. *Hódmezővásárhely.* Mustrája megegyezik az előző darabéval, hímzése csupán apró eltéréseket mutat. (— Plohn sorozat 72. középső párna. —)

7. *Hódmezővásárhely.* A középsávot három, leveles gránátalma tölti ki. A szélső sávokban tulipános-rózsák ülnek. A sávokat sima vonal választja el. (— Plohn felv. 383 ltsz. hetedik párna,

²⁵ Az általunk közölt 7. 12. 16. 35. 41. 46. 47. 48. képek Plohn másolatait Égető János, a 10. 17. 29. 30. 33. képeket Francisczy József, a 14.38. képek Plohn másolatait és az 1. 2. 3. 5. 8. 11. 15. 18. 19. 21. 23. 25. 27. 31. 32. 34. 36. 39. 42. 44. 45. képeket Keszei Péter készítette.

²⁶ Plohn József 1885—1922-ig készített néprajzi felvételeit sorozatokban adta ki, az 1904-ben készült párnavég fotókat lásd. „Képek a nagy magyar alföldi népeletből. Első sorozat: Régi magyar díszitmények és múzeális tárgyak. Plohn József eredeti fényképfelvételei. Hódmezővásárhely. 1922” (Szegedi Múzeum 1186 ltsz.)

²⁷ A hosszmeretet a kiterített párnavég hímzéssávjaival párhuzamosan mértük, a szélességet erre merőlegesen.

Plohn sorozat 64. közölve: Tornyai J., A hódmezővásárhelyi kiállítás. Új idők. 1904. 34 szám, Szeremlei S., Hód-Mező-Vásárhely története. Hódmezővásárhely. 1911. IV. 300. —

8. *Hódmezővásárhely*. A középsáv sarlós levelekből alkotott hullámindája három, leveles gránátalmát köt össze. A szélső sávokban tulipános-rózsák ülnek. A sávokat sima vonal választja el. Színezése erős tónusú, lila és okker szín az uralkodó. A párnavég h: 61 cm, sz: 49 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 65.16.1. ltsz. Gyűjtő: Dömötör János, 1965.)

9. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv sarlós levelekből alkotott hullámindája három, leveles gránátalmát fűz össze. A szélső sávokban tulipános gránátalmák ülnek. A sávokat sima vonal választja el. (— Plohn felv. 374 ltsz. baloldali párna, Plohn sorozat 71. közölve: Szeremlei S., Hód-Mező-Vásárhely története. Hódmezővásárhely. 1911. IV. 162. Sima L., Szentes Város története. Szentes. 1914. Kiss L., Szőrös párnavegek Hódmezővásárhelyen. Népr. Ért. 1928. 47. Györffy I., A kun hímzés. Muskátli. 1932. máj. Bátky Zs.—Györffy I.—Viski K., A magyarság néprajza. 1941. I. XXXI. t.)

Bemutatott darabjainkon a *gránátalma mustra rajzi megfogalmazása* hozzávetőlegesen *hármass csoportosulást* mutat. Párnavegeink egy részére (1—2) a tömör nagy formák, az *egyszerű* és világos szerkezet a jellemző. Karéjos és fogazott szélű sarlós levelei nyugodt ritmusúak. Elválasztó sorai egyszerűek, térkitöltői alig vannak. A mustra lényege a többinél (3—7) is változatlan, de a formák felbomlanak, a mozgalmasság körvonalú, duzzadó motívumok dúsan borítják a vászon felületét. Ezek a darabok a mustra legkiválóbb képviselői. A megnyúlt gránátalmát (3—4) levelei csaknem elborítják. A sarlós levelek karéjos szélei fellazult fogazásúak, a szélső sávok tulipános-rózsái is gazdagon rajzosak. E rajzosság egyensúlyát az egész felületen a térkitöltőkkel teremtik meg, s az elválasztó sorok is díszesebbek. E rajzi és hímzésbeli érettség sajnos nem mondható el következő darabjainkról (8—9), melyekre a rajz *merevsége*, túlzott, szimmetriája a jellemző.

Kerek-rózsás mustra

10. *Hódmezővásárhely*. A középsáv keskeny, sarlós levelekből alkotott hullámindája kerek-rózsákat fűz össze. A szélső sávokban ágas-rózsák ülnek. A sávokat geometrikus díszű sor választja el. Színezése közepes tónusú. A párnavég hosszát a töredékről nem lehetett megállapítani, sz: 52 cm. (Néprajzi Múzeum 141.254 ltsz. Gyűjtő: Fél Edit²⁸, 1948.)

Elhajló levélformás mustra

Következő párnavégünk mustrája egyedülálló, egyes motívumai csak külön-külön szerepelnek más mustrákban.

11. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv gránátalmái kevéssé stilizáltak, a tulipánba helyezett elhajló levélformáit²⁹ vaskos inda köti össze. A szélső sávokban tulipános, tüskés-rózsás tövek ülnek. Térkitöltő motívumok a tulipán és kacsaringó. A sávokat sima vonal választja el. Színezése közepes tónusú. A párnavég h: 65 cm, sz: 49,5 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 59.15.1. ltsz. Gyűjtő: Égető János, 1959.)

Varga Mari mustrája

12. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv keskeny hullámindájában nyitott gránátalma és tulipánba helyezett balra hajló levélforma váltakozik. A szélső sávokban ugyanezek a motívumok ülnek. Térkitöltői a rózsza és szőlőfürt. A sávokat sima vonal választja el. Színezése közepes tónusú. A párnavég h: 63 cm, sz: 44 cm. (Néprajzi Múzeum 141.255 ltsz. Gyűjtő: Fél Edit, 1948. — Plohn felv. 909 ltsz.)

²⁸ *Csokán Pál* hódmezővásárhelyi tanító gyűjteményéből a 12. 29. 34. 35. darabokkal együtt.

²⁹ Ezeket *Palotay G.*, (Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Bp. 1940. 47. és 56 kép) a töröktől átvett motívumok közé sorolja, mely *Ember M.* szóbeli közlése szerint nem más, mint perzsa palmetta.

13. *Hódmezővásárhely*. Mustrája megegyezik az előző darabéval. A párnavég h: 57 cm, szélességét nem lehetett megállapítani a töredékről. (Hódmezővásárhelyi Háziipari Szövetkezet tulajdona.)

14. *Hódmezővásárhely*. Mustrája megegyezik az előzőkével, csupán kisebb rajzi eltéréseket mutat. (— Plohn felv. 67 ltsz. baloldali párnavég, Plohn sorozat 69. közölve: Szeremlei S., *Hódmező-Vásárhely története. Hódmezővásárhely. 1911. IV. 296.* —)

15. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv sarlós levelekből alkotott hullámindájában széteső gránátalma és tulipánba helyezett elhajló levélforma váltakozik. A szélső sávokban ugyanezek a motívumok váltakozva ülnek. Térkitöltői a kacskaringók. A sávokat ritka zeg-zug vonal választja el. Színezése élénk tónusú. Felirata: VARGA MARI VARTA E Pila qárnát. A párnavég h: 59 cm, sz: 55 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.200.1. ltsz. Gyűjtő: Kiss Lajos, Zöldi Jusztí ajándéka, 1904, — Plohn felv. 387 ltsz. Plohn sorozat 59, közölve: Ortutay Gy., *A magyar népművészet. Bp. 1941. I. 307.* és Egy szent Domonkos-rendi kedves nővér, Vásárhelyi hímzés. Tündérújjak. 1943. dec. —)

16. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv sarlós levelekből alkotott hullámindájában széteső gránátalma és tulipánba helyezett elhajló levélforma váltakozik. A szélső sávokban ugyanezek a motívumok váltakozva ülnek. Térkitöltői a kacskaringók. A sávokat ritka zeg-zug vonal választja el. (— Plohn felv. 386 ltsz. közölve: Dömötör J., *A Plohn gyűjtemény. MFMÉ. 1968. 173.* —)

Párnavégeink e csoportjáról is leolvashatók a már említett megfogalmazásbeli különbségek. A mustrát alkotó két motívum mindegyik darabunkon jelen van. A tulipánba helyezett elhajló levélforma — mely a keleti tulipánok³⁰ közé tartozik — egyszerű formájával már találkoztunk (11), hasonló alakja szerepel a kun hímzésekben³¹. A motívumok keskenyen kígyózó hullámindával összekötött, egyszerű, tömör megformálásúak (12—14). Ugyanez a mustra igen gazdag vonalasrajzú, a felületet dúsan borító formában jelentkezik egyik hímzésünkön (15), határozott belső rajzzal párosulva. Az eddigi keskeny hullámindák helyére vastkos, sarlós levelek kerültek, megkettőződött a tulipán és a benne levő levélforma, a gránátalmák szét-esővé váltak. A kacskaringók beborítják az egész vászonfelületet. Ez a darab a hímzéstípus egyik leggazdagabb és legkiemelkedőbb példánya. Mustrájának meg-rajzálása és kivarrása igen tehetséges kézre vall. A varró nevét ismerjük a hímzés feliratából, akiről később a mustrát elnevezték.

A párna jelzőjének pua olvasata feltételezi, hogy a puha szó „h” betűjét a varró kihagyta, ahogy a szó „p” betűjét fordítva varrta³². Ha viszont tekintetbe vesszük, hogy a felirat minden betűje más színnel ill. árnyalattal hímzett, akkor a p után két betűnek kell következnie: i l. Ezek nemcsak szorosán egymás mellé kerültek, hanem az „l” betű méretben is igen közel áll az „i”-hez. Így az olvasat a *pila* szó³³, amely ebben az esetben nem azonosítható Horger Antal személynév-ikerítésből származtatott magyarázatával (MNY 29), hanem minden valószínűség szerint a Magyar Tájékoztató és Oklevélszótár hasonló hangalakú, általában „pohely, pihe” jelentésű adataival hozható kapcsolatba. Lehetséges, hogy a szócsalád tagjai egyúttal a történeti jelentés-módosulást is őrzik [állathívogató szó > állatnév > állat-test-része, ill. ennek felhasználása: Vö. *pile pie, pije* 'liba, lúd; csibe'; *pilinka, pirinke* 'pohely'; *pillo* 'tej bőre, hártýája' *pilénös, pilényös* 'polyvatartókunyhó' MTSz — *póla, pula* 'pólya' OklSz.].

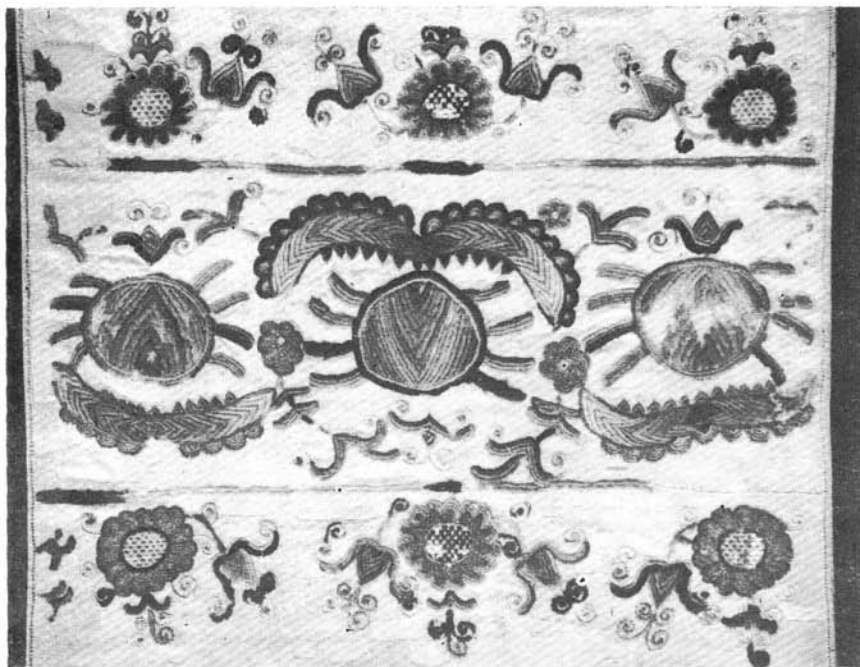
E mustracsoportba tartozó következő párnavégünk (16), hímzésén a motívumok szabályossága és rajzi merevsége tűnik szemünkbe. Bár hűen követi feliratos darabunk mustráját, annak érett, lendületes vonalvezetését nem találjuk rajta.

³⁰ Balogh J., Kolozvári reneszánsz láda 1776-ból. Kelemen Lajos Emlékkönyv. Kolozsvár. 1957. 16. a XVII. sz-tól mutat be keleti tulipán ábrázolásokat.

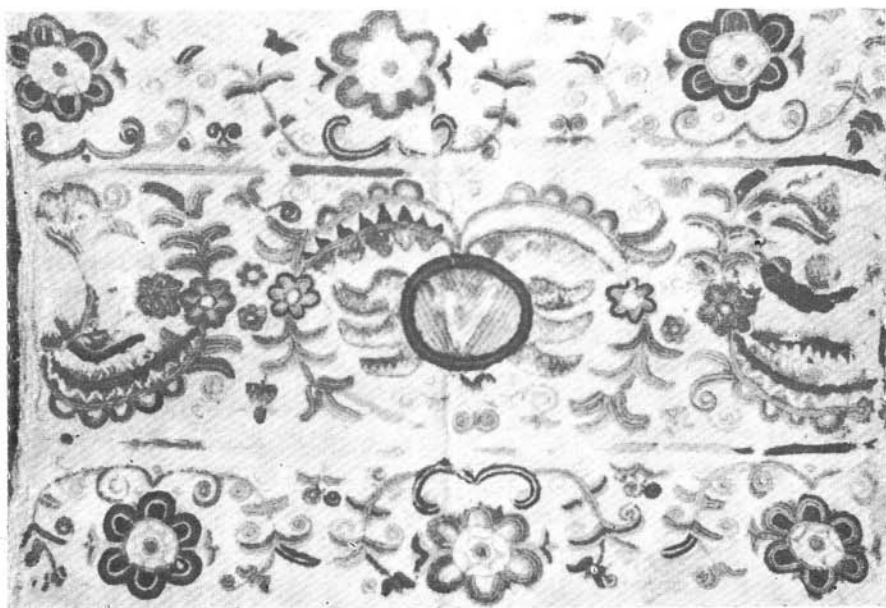
³¹ Györffy I., im 1932. így írja le, a kun hímzés „Egyik gyakori virágeleme egy tulipánszerű virág, melynek középső szirma elgörbült”.

³² Csilléry Klára véleménye.

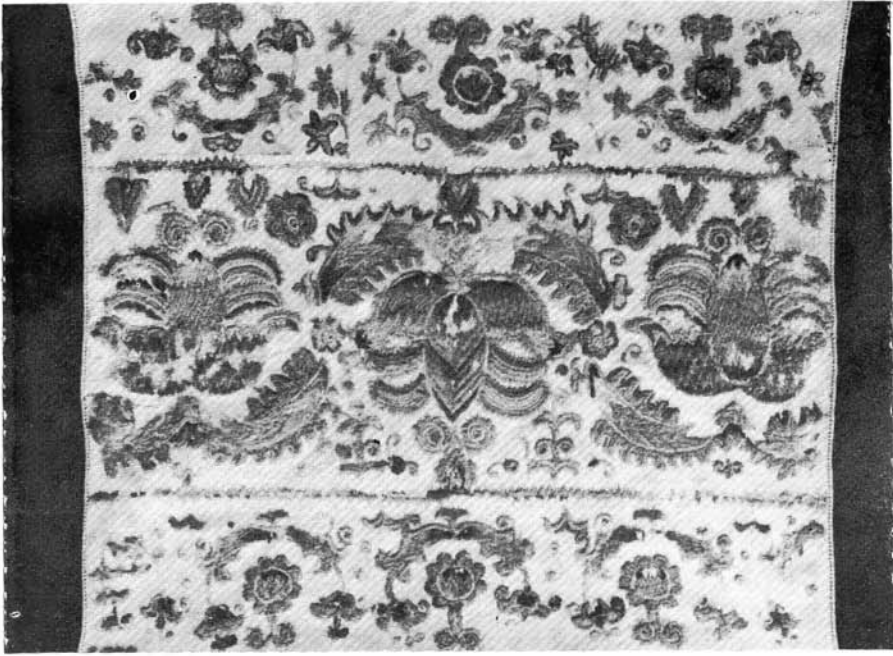
³³ Az olvasat és adatai H. Kiss Judit véleménye.

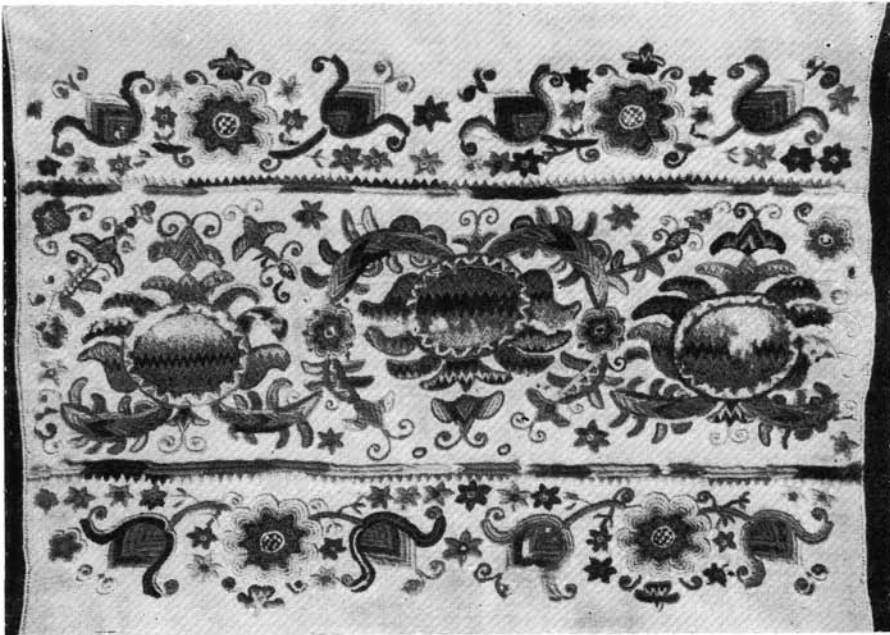
1

2

3

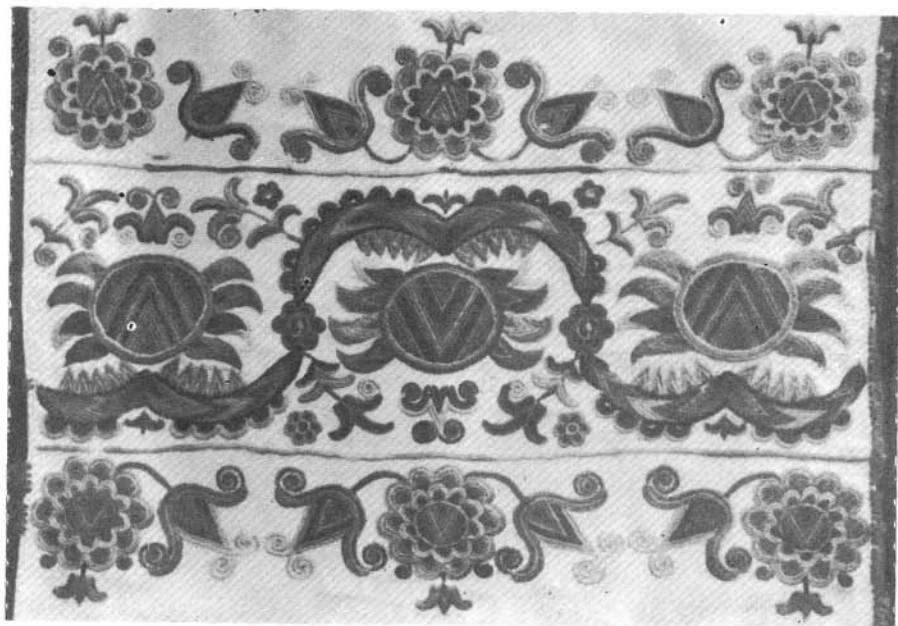
5

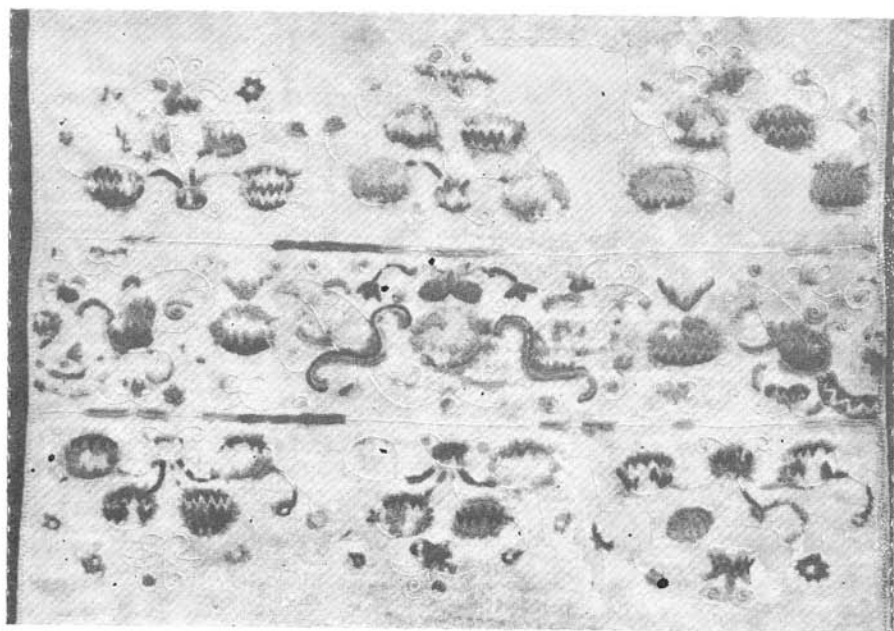
7

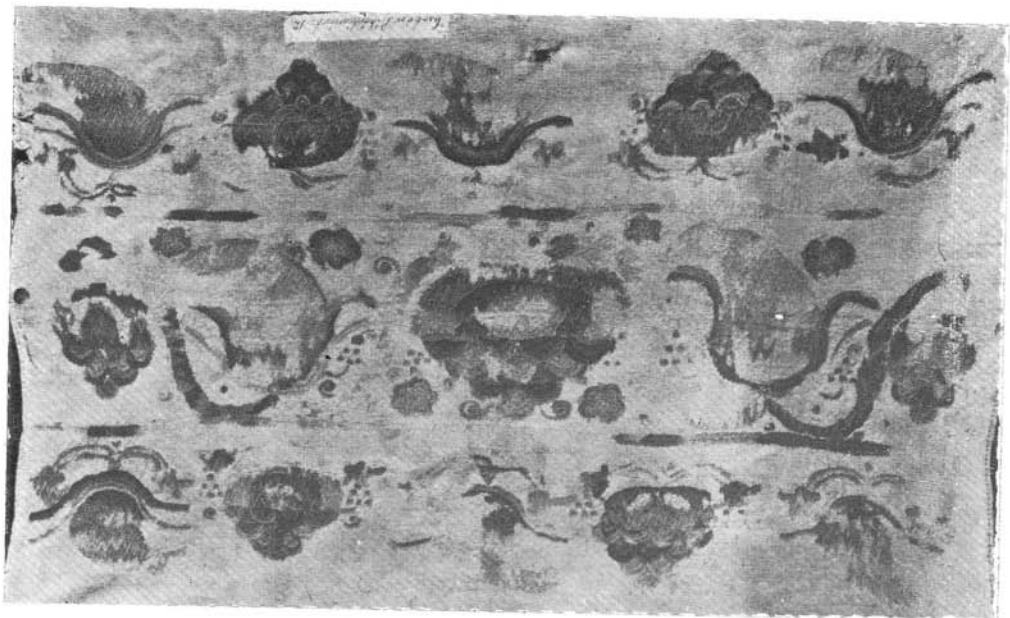
10

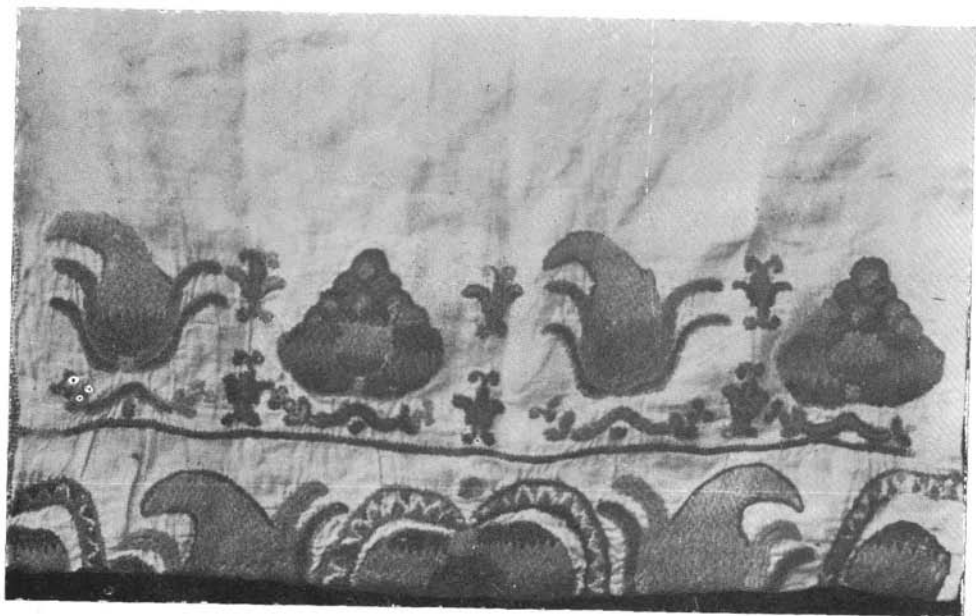
8

11

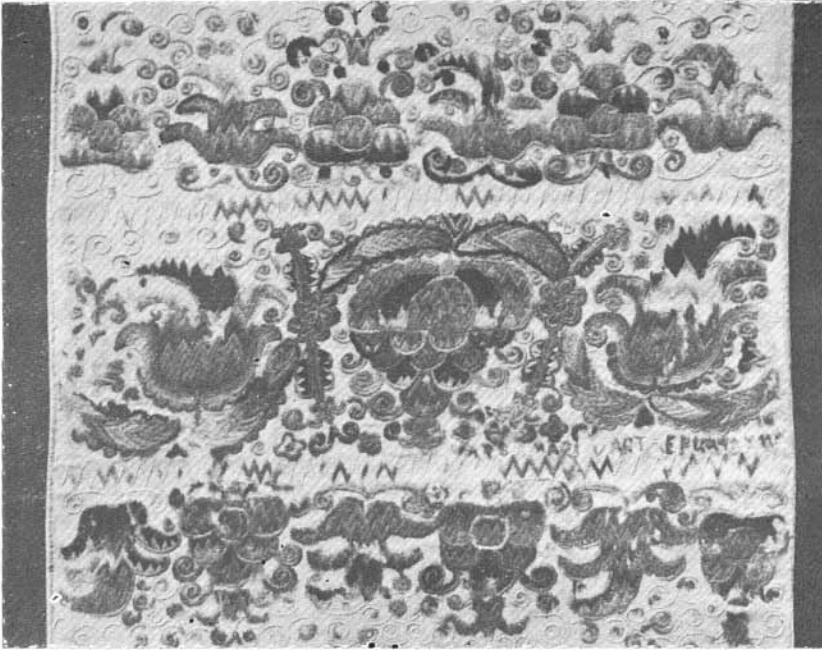

12

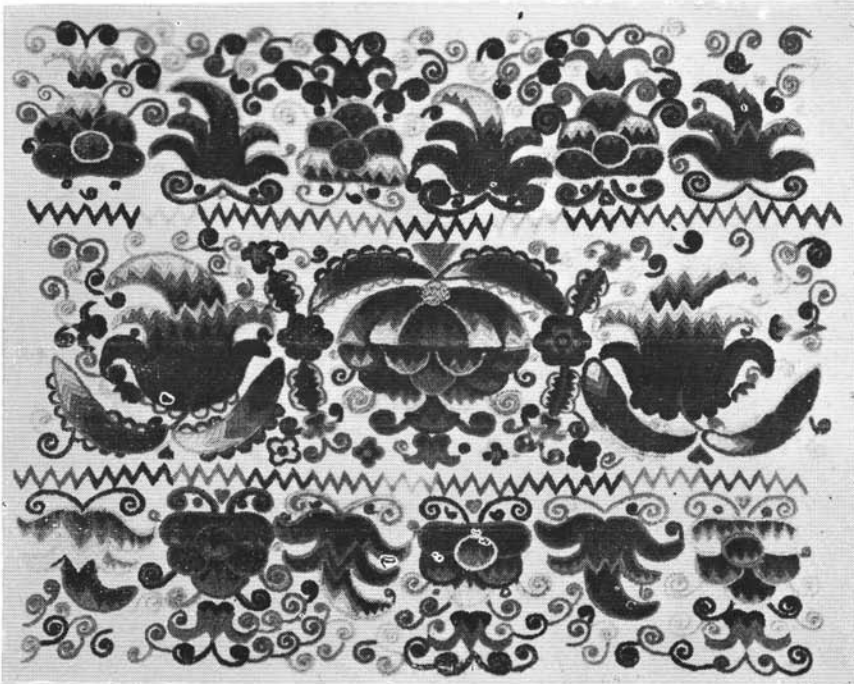

14

130

15

16

Tulipános mustra

17. *Makó*. A középső sáv sarlós levelekből alkotott hullámindája nagy tulipánokat köt össze. A szélső sávokban ugyancsak nagyméretű tulipánok ülnek. Térkitöltők a háromszög-, szív-motívum és zeg-zug vonal. A sávokat szokatlanul széles (négy cm.), geometrikus díszű sor választja el. Színezése halvány tónusú, a lila szín uralkodik, míg kék alig van benne. A párnavég h: 55 cm, sz: 63 cm. (Szegedi Múzeum 52.1328.1. ltsz. Gyűjtő: Tömörkény István, 1908. Közölve: Fél E.—Hoffer T.—K. Csilléry K., *Ungarische Bauernkunst*. Bp. 1958. 83. kép. Uő. *Ungarische Volksstickerei*. Bp. 1961. 8. kép. Uő. *A magyar népművészet*. Bp. 1969. 83. kép.)

18. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv kettős hullámindájában geometrikus gránátalma két oldalán tulipánba helyezett elhajló levélforma van. A szélső sávokban nagyméretű tulipánok ülnek, melyeket két egymástól elhajló levélförméből alakítottak. Térkitöltői a háromszög és kacsaringó. A sávokat sima vonal választja el. Színezése közepes tónusú. A párnavég h: 58 cm, sz: 58 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.197.1. ltsz. Gyűjtő: Varga József, 1904. — Plohn felv. 1616 ltsz. —)

A tulipános mustrából mindössze két változat maradt ránk. Mindkettő a hímzés igen színvonalas képviselője. Első darabunk (17) egymás mellé tett erőteljes, nagy tulipánjai a vásznat teljesen betöltik. Fogazott szélű, sarlós levelei inkább a motívumokat hangsúlyozzák és nem alkotnak kifejezett hullámindát. Elválasztó sora egyedülállóan széles, térkitöltői tömörök. A hímzés rajzi gazdaságát fokozza a belső felületek erőteljes zeg-zug iránya. Fél E. írja e darabunkról „Ez a párna az alföldi hímzésnek talán a XVIII. század elejénél is korábban készült csoportjába tartozik”³⁴. A következő párnavég hullámindája szokatlan formában, a motívumok körülzárásával jelentkezik. Egyetlen darabunk, melyen a gránátalma mértani rajzú. Az elhajló levélalak megkettőzéséből nyert hatalmas tulipánformák egymagukban ülnek a szélső sávokban.

Pillangós mustra

19. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv sarlós levelekből alkotott hullámindája három, pillangószerű motívumot köt össze. A szélső sávokban összetett, rózsás tulipánok ülnek. Térkitöltői a tulipán és kacsaringó. A sávokat sima vonal választja el. A mustra egyszínű, sötétbarnával hímzett. A párnavég h: 58 cm, sz: 51 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.201.1. ltsz. Gyűjtő: Tornyai János, 1904. — Plohn felv. 381 ltsz. Plohn sorozat 58. közölve: Ortutay Gy., *A magyar népművészet*. Bp. 1941. I. 305. és Plohn felv. 383 ltsz. kilencedik párna, Plohn sorozat 64. közölve: Tornyai J., *A hódmezővásárhelyi kiállítás*. Új Idők. 1904. 34. szám, Szeremlei S., *Hód-Mező-Vásárhely története*. Hódmezővásárhely. 1911. IV. 300. —)

20. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv sarlós levelekből alkotott hullámindája három, pillangószerű motívumot kapcsol össze. A szélső sávokban talpas-rózsák ülnek. Térkitöltői a tulipánok. A sávokat laza zeg-zug sor választja el. (— Plohn felv. 389 ltsz. Plohn sorozat 62. —)

21. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv sarlós levelekből alkotott hullámindája három, pillangószerű motívumot fűz össze. A szélső sávokban talpas-rózsák ülnek. Térkitöltők a tulipán és feleztett levél. A sávokat laza zeg-zug sor választja el. Színezése erős tónusú. A párnavég h: 61 cm, sz: 56 cm. (Rákospalotai Múzeum 161 ltsz.³⁵)

22. *Hódmezővásárhely*. Mustrája megegyezik az előzővel, csupán apró rajzi eltéréseket mutat. Színezése erős tónusú. A párnavég h: 64 cm, sz: 49 cm. (Rákospalotai Múzeum 216 ltsz.)

A pillangós mustrából egyszínű és színes változat is maradt ránk. A mustra első változatára (19), mely feketével hímzett, a „*tótos-cifra*” elnevezést is használják³⁶. Párnavégünk kiérlelt rajzú, könnyed vonalvezetésű csipkeszerűségét a sötét és világos felületek ellentéte adja. A mustra valóban lepkeszerű könnyedségét fo-

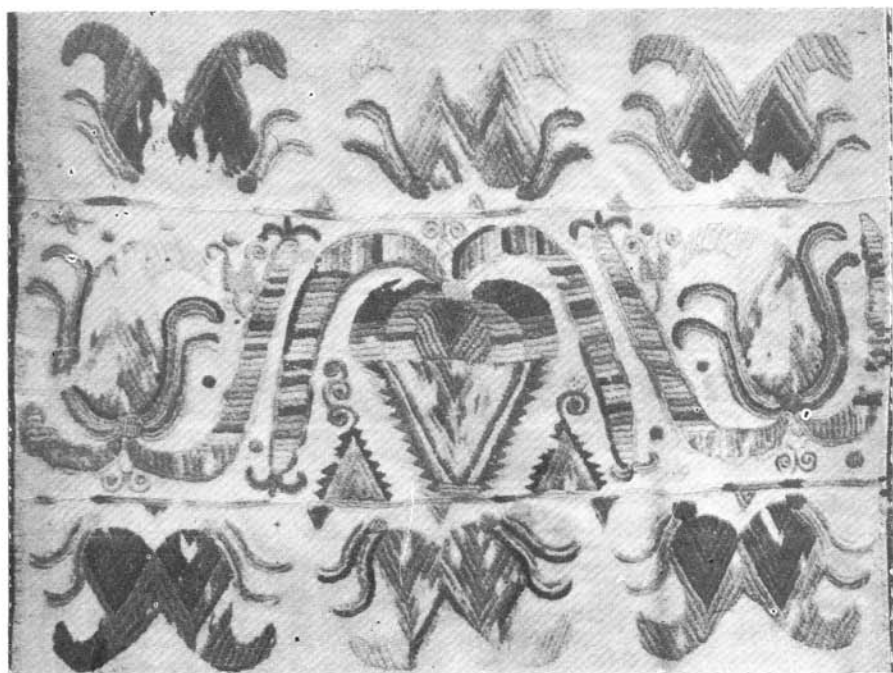
³⁴ Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K., im 1969. 84. kép szövegéből.

³⁵ Wiener Tibor Hódmezővásárhelyi görögkeleti lelkész és felesége Bakoss Margit gyűjteményéből a 22. 36. 37. 45. darabokkal együtt.

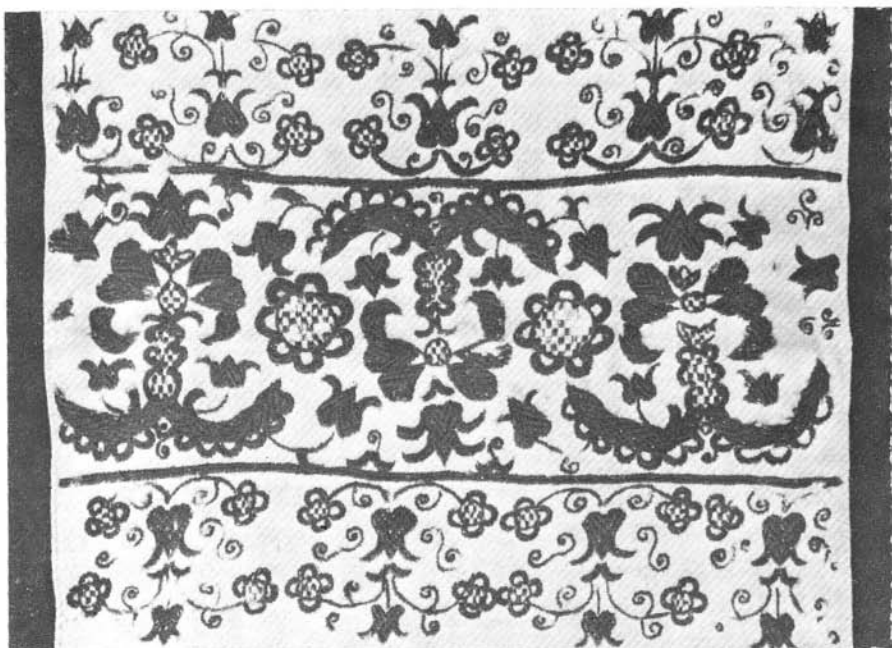
³⁶ Lásd. Varga M., im 1968. 4.

17

18

19

21

kozza, hogy az egyes motívumok belsejéből elővillan a fehér vászonalap. A szélső sorok megkettőzött motívumai ritmikusan ismétlődnek. A mustracsoport többi darabja színesen hímzett, ezek a szélső sávokban formai változást mutatnak. A motívumok növelésével és a belső formák teljes kitöltésével a vásznat elfedik. Szélső sávjában a tömör talpas-rózsákat félkörben virágszálak keretezik. A megfogalmazásbeli változással együtt jár a rajz merevsége és a mustra szabályos kirajzolása.

Tót-rózsás mustra

23. *Hódmezővásárhely.* A középsáv folyamatos hullámindája három, rózsás tulipántövet kapcsol össze. A szélső sávokban ugyanezek a tövek ülnek. Térkitöltők a rózsá, csillag és kacskaringó. A sávokat geometrikus díszű sor választja el. Egyszínű, sötétbarnával hímzett. A párnavég h: 61 cm, sz: 54 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.194.1. ltsz. Gyűjtő: Kiss Lajos, 1904.)

24. *Hódmezővásárhely.* Mustrája megegyezik az előzővel, térkitöltői forgókkal bővültek. Egyszínű, feketével hímzett. A párnavég h: 63 cm, sz: 46 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 65.17.1. ltsz. Gyűjtő: Dömötör János, 1965.)

A mustra talán onnan kaphatta utólag a nevét — a tótos cífrával együtt —, hogy kizárólag feketével hímezve ismerjük és Szeremlei S. szerint a feketével hímzett szőröspárnákat a tót mesteremberek házainál jegyezték fel³⁷. E mustra-csoportban leírt két párnavégünk mustráját az indás szerkezet legegyszerűbb és legvilágosabb példajaként említhetjük, amikor mindhárom sávban ugyanaz a motívum van egymás mellé téve. Ezek kiegyensúlyozottan borítják a felületet. A motívumok belső, negatív formáit a vászon fehérsége kiemeli. Utóbbi hímzésünk egyes elemei azonban merev megfogalmazást mutatnak.

Pávaszemes mustra.

25. *Hódmezővásárhely.* A középsávban rózsaszálak, karéjos levelekbe és ezek fölé tett gránátalmák kétszer ismétlődnek. A szélső sávokban karéjos levelekbe és ezek fölé tett tulipánok ülnek. A sávokat sima vonal választja el. Színezése élénk tónusú. A párnavég h: 60 cm, sz: 49 cm. (Hódmezővásárhelyi Háziipari Szövetkezet tulajdona)

26. *Hódmezővásárhely.* Mustrája megegyezik az előzővel, csupán apró rajzi eltérést mutat. (— Plohn felv. 400 ltsz. Plohn sorozat 56. közzöve: Ortutay Gy., A magyar népművészet. Bp. 1941. I. 304. —)

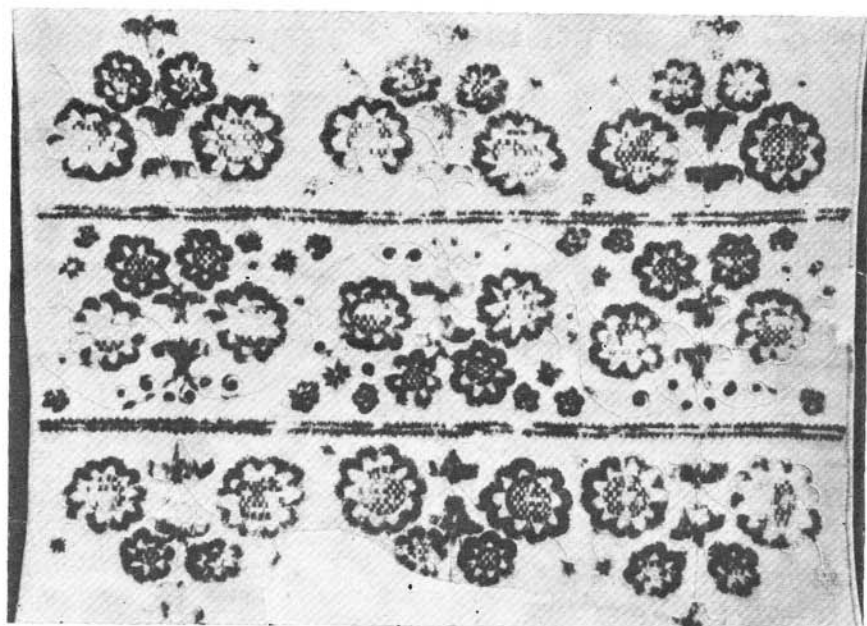
Ez utóbb leírt darabjaink (25—26) indás szerkezete két motívum-egységből tevődik össze. Sávjainak aránya a többi hímzéstől eltérő. A középsáv igen széles, míg a szélsők egészen keskenyek. Az utóbbiak sorbaültetett motívumai, kivételesen, az elválasztó sorokból nőnek ki, mint a kun hímzéseken. Párnavegeink formai és rajzi megfogalmazása, dús vonalvezetése a mustra érettségét tükrözi.

KAZETTÁS SZERKEZETŰ MISTRÁK

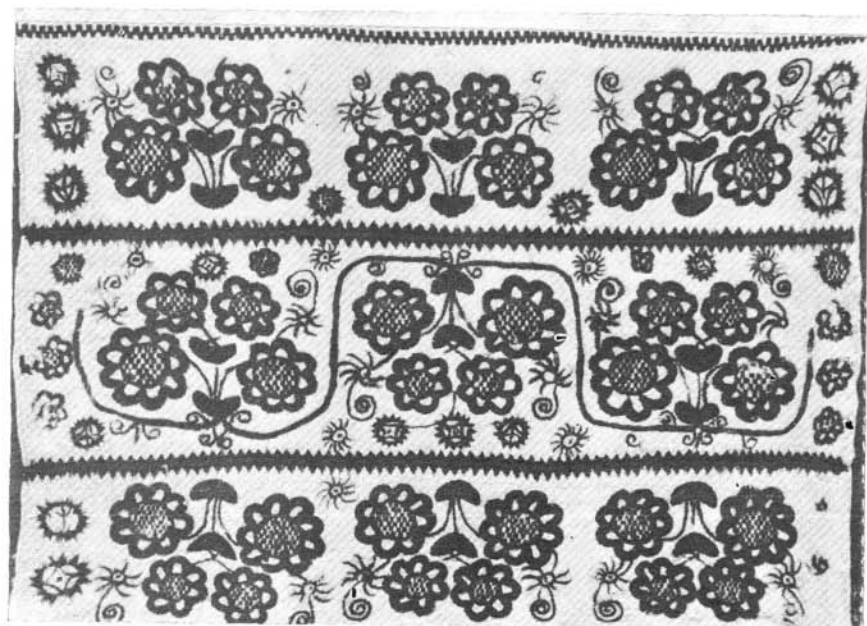
Templomcifrás mustra

27. *Hódmezővásárhely.* A középsáv négyzetesen elhelyezkedő, természetű gránátalmái, bontott hulláminda mentén háromszor ismétlődnek. A szélső sávokban szíves gránátalmatövek ülnek. Térkitöltők: a felezett levél és kacskaringó. A sávokat laza zeg-zug sor választja el. Színezése élénk tónusú. A párnavég h: 59 cm, sz: 58 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.193.1. ltsz. Gyűjtő:

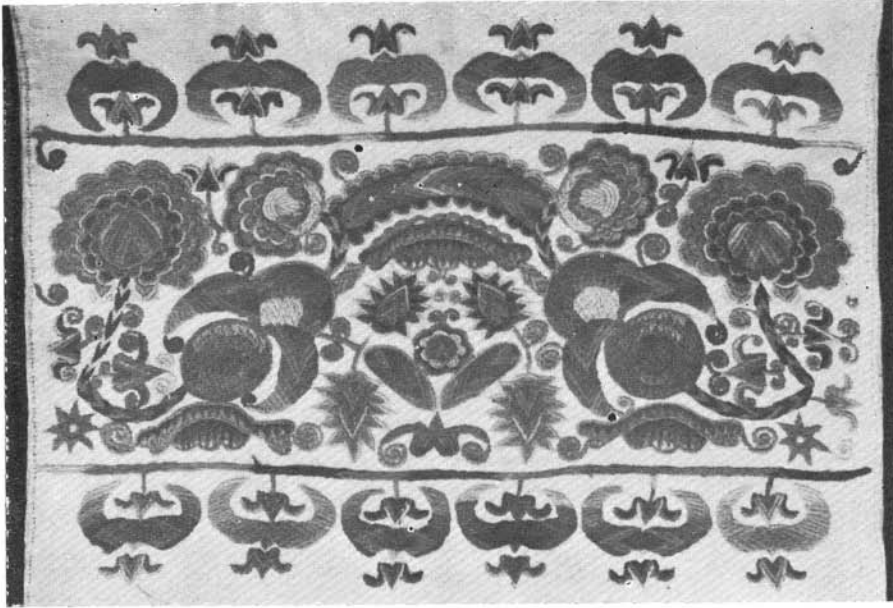
³⁷ Szeremlei S., im 1911. IV. 169. utalásából azonban nem derül ki e párnák mustrája, azt sem tudhatjuk, hogy használatuk a tótsággal vagy mesterembséggel kapcsolatos-e.

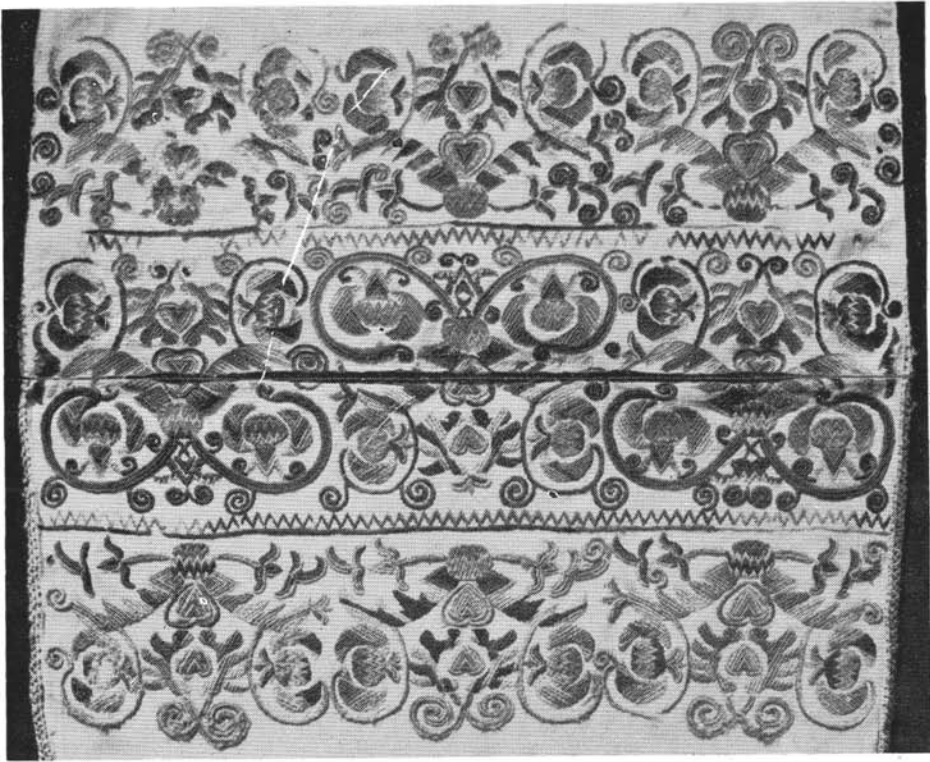
23

24

25

27

Kiss Lajos, 1904 — Plohn sorozat 72. jobboldali párnája. — A párna közölve a szerző által MFMÉ. 1969. I. 26. 12. kép.)

28. *Hódmezővásárhely*. Mustrája megegyezik az előzővel, csupán apró rajzi eltéréseket mutat. (— Plohn sorozat 72. baloldali párnája. —)

A templomcifrás mustra indáinak négyzetes megfogalmazása, lendületes hajlatai a templomok festett menyezet-kazettáit idézik. Mustránkhoz igen közelállót mutat be Balogh J. a XVII sz. végéről³⁸. Párnavegeink indákba foglalt gránátalmái a természeti mintaképhez közelállnak. Ezek hasonló megfogalmazásával más mustrán már találkoztunk (11). Mustránk hangsúlyos indáit zeg-zug irányú, sarlós levelek kötik össze, felettük két sorban szívek. Rajzának gazdag és mozgalmas vonalvezetése, a kacskaringók és laza elválasztó sorok dúsan borítják a vászon egész felületét. Hímzéseink rajza és szerkesztése egyaránt kiemelkedő alkotás.

Kristo mustra

29. *Hódmezővásárhely*. A középső sávban a rózsából kiágazó tulipán- és rózsaszálak centrális szerkezetű motívumai háromszor ismétlődnek. A szélső sávokban rózsás, tulipános, háromágú virágtövek ülnek. A sávokat sima vonal választja el. Egyszínű, a barna két árnyalatával hímzett. A párnavég h: 58 cm, sz: 43 cm. (Néprajzi Múzeum 141.256 ltsz. Gyűjtő: Fél Edit. 1948.)

30. *Makó*. A középső sávban rózsából körbeágazó tulipánszálak, centrális szerkezetű motívumai, háromszor ismétlődnek. A szélső sávokban tulipános-rózsák sorakoznak. Térkitöltők a csillag, petty és kacskaringó. A sávokat geometrikus díszű sor választja el. Színezése élénk tónusú. Felirata: KRISTOER SOK. A párnavég h: 59 cm, sz: 54,5 cm. (Szegedi Múzeum 52.1325.1. ltsz. Gyűjtő: Tömörkény István, 1917. Közölve: Fél E.—Hofer T.—K.Csilléry K., Hungarian Peasant Art. Bp. 1958. 82. kép. Uő. L'art Populaire en Hongrie. Bp. 1958. 82. kép. Uő. Ungarische Bauernkunst. Bp. 1958. 84. kép. Uő. A magyar népművészet. Bp. 1969. 84. kép.)

Mustracsoportunk szerkezetéről Balogh J. sorait idézhetjük „világos a festett kazetta-kompozíciók hatása egy hódmezővásárhelyi hímzésen”, s erre a kazetta-kompozícióra igen szép példát közöl 1705-ből.³⁹ Egyik párnavegünk (29) foltszerű, tömör megfogalmazású mustráját mintha ecsettel festették volna. A rózsák belső, negatív formáit hangsúlyozza itt is, — a pillangós és tót-rózsás mustrákéhoz hasonlóan — a fehér vászon alap. A motívumok elrendezésével egyenletes felületet képez. Következő darabunk (30) a mustra egyik változatát mutatja, melyről Fél E. így ír, „szokatlan megoldású hímzés, melyen éppen a központi mező apró elemekből összetevődő díszítménye nincs a szokott szoros rendbe fűzve”⁴⁰. Felirata alkotójának, egyben nyilván tulajdonosának nevét őrizheti. A mustra tömörebb és aprólékosabb megfogalmazása egyaránt alapos rajzi és hímzésbeli tudást kívánt alkotótól.

Félrózsás mustra

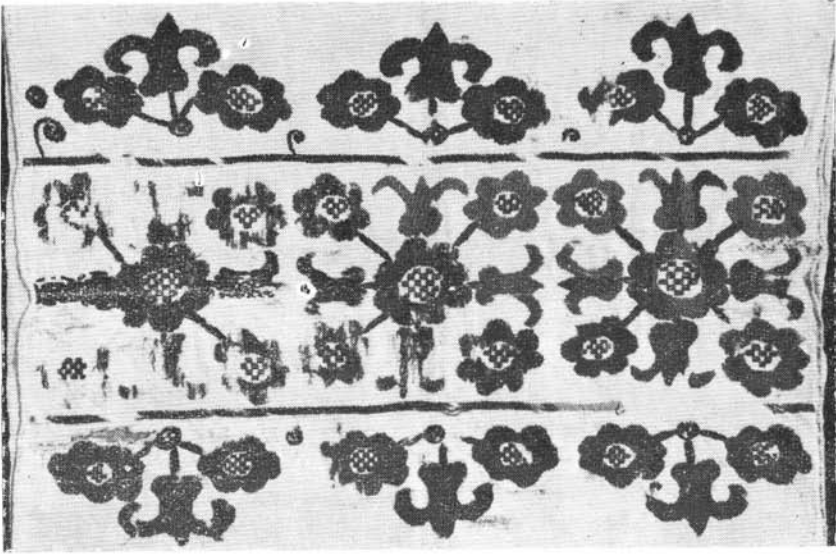
31. *Hódmezővásárhely*. A középső sávban tüskés-rózsza körül négyzetesen kihajló félrózsás tövek háromszor ismétlődnek. A szélső sávokban kerek-rózsás, háromágú tulipántövek ülnek. A sávokat geometrikus díszű sorok választják el. Színezése élénk tónusú. A párnavég h: 60 cm, szélességét a töredékről nem lehetett megállapítani. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.198.1. ltsz. Gyűjtő: Kiss Lajos, 1904.)

32. *Makói tanyák*. A középső sávban tüskés-rózsza körül négyzetesen kihajló félrózsás tövek háromszor ismétlődnek. A szélső sávokban félrózsás, háromágú tövek ülnek. Térkitöltők a három-

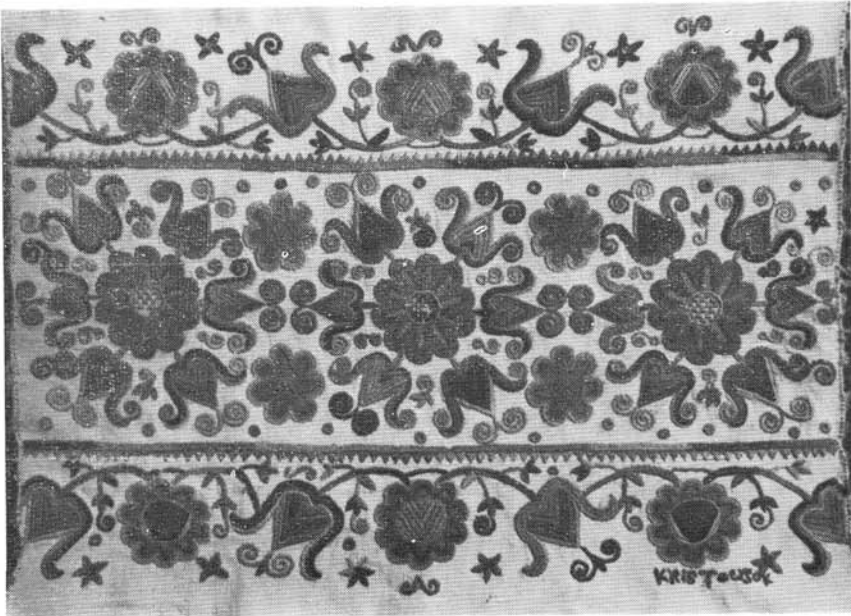
³⁸ Balogh J., A népművészet és történeti stílusok. Népr. Ért. 1967. 75. kép.

³⁹ Balogh J., im 1967. 155. (ahol Fél E., im 1958. 82. képére hivatkozik) és 76. kép.

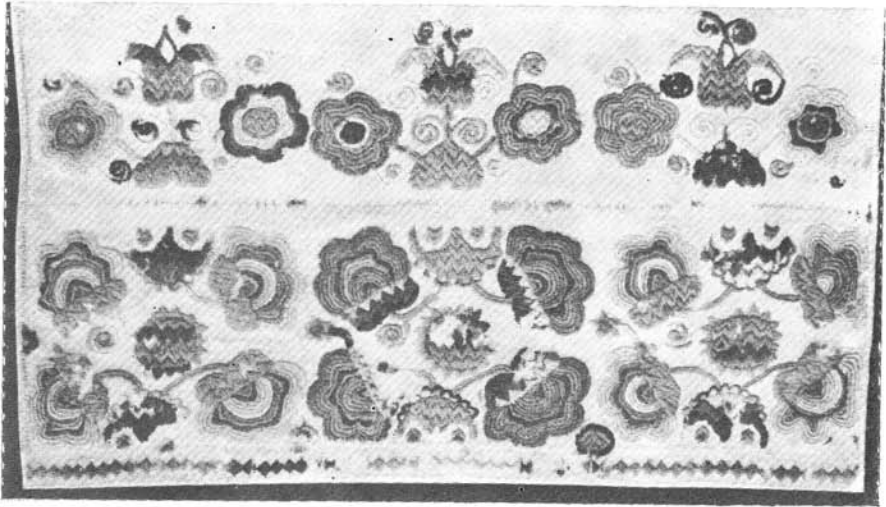
⁴⁰ Lásd. Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K., im 1969. 84. kép szövege.

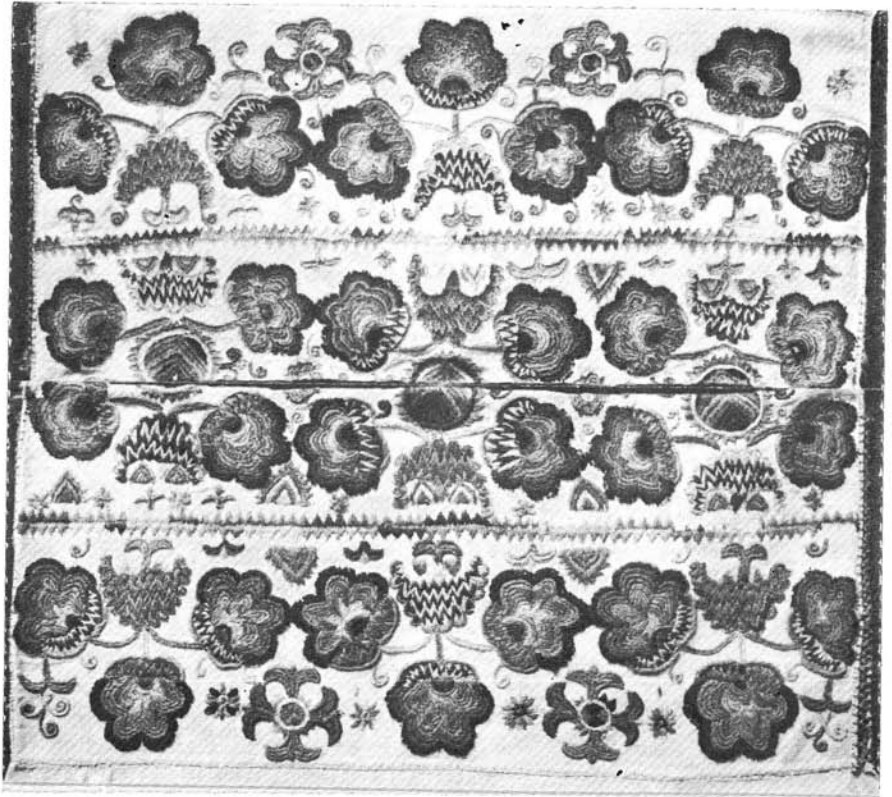
29

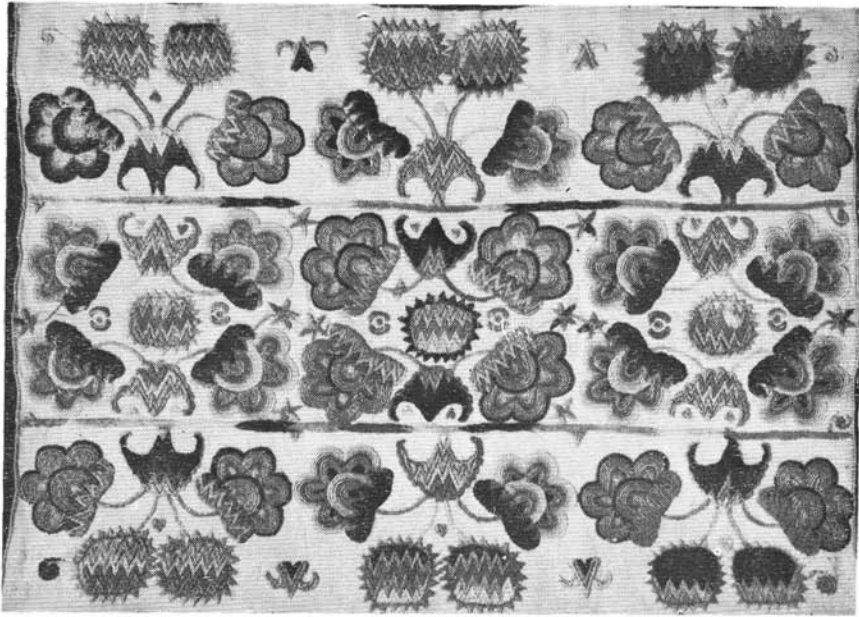
30

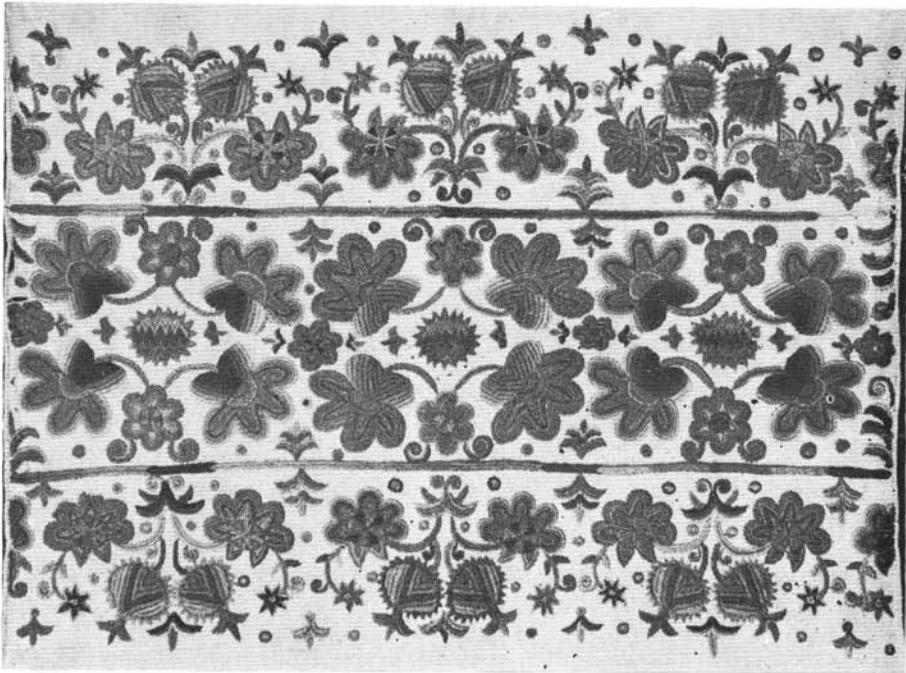
31

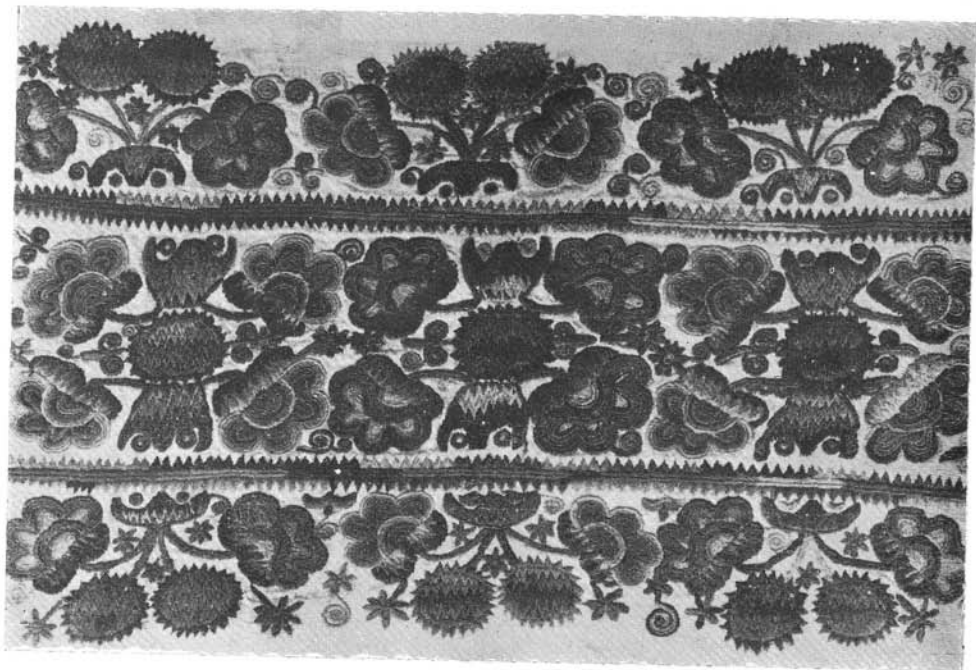
32

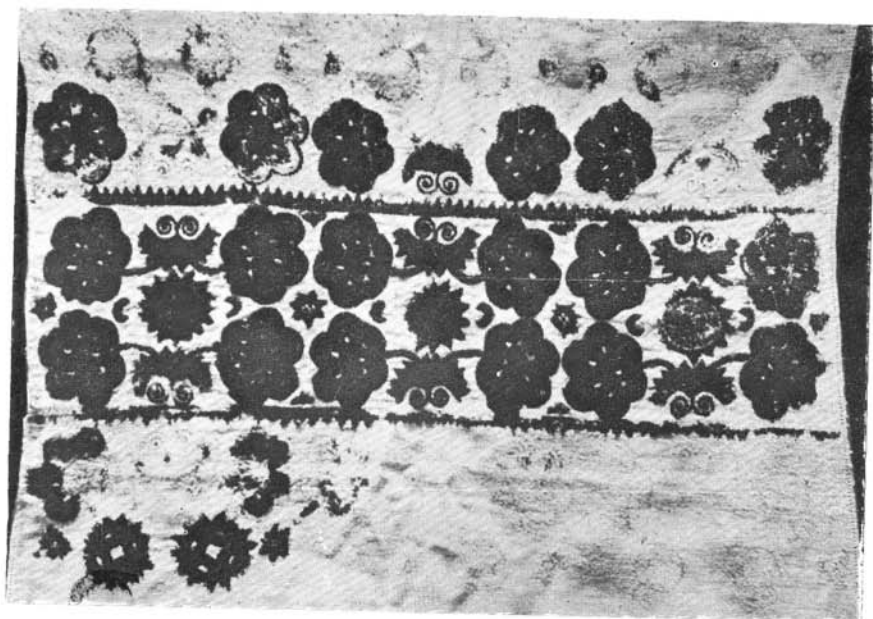
33

34

35

36

szög és a csillag. A sávokat geometrikus díszű sorok választják el. Színezése élénk tónusú, a barnás árnyalatok uralkodnak. A párnavég h: 57 cm, sz: 52 cm. (Szegedi Múzeum 52.1329.1. ltsz. Gyűjtő: Tömörkény István, 1908. A párna közölte a szerző által MFME. 1969. I. 26. 10. kép.)

33. *Hódmezővásárhely.* A középső sávban tüskés-rózsa körül négyzetesen kihajló félrózsás tövek háromszor ismétlődnek. A szélső sávokban tüskés- és félrózsás négyágú tövek ülnek. A sávokat sima vonal választja el. Színezése élénk. A párnavég h: 61,5 cm, sz: 47 cm. (Néprajzi Múzeum 64.128.3. ltsz.⁴¹ Gyűjtő: Fél Edit, 1964. Uő: ím. Népr. Ért. 1965. 229. részletet közöl a hímezésből. — Plohn felv. 383 ltsz. harmadik párnája. Plohn sorozat 64. közölte: Szeremlei S., Hód-Mező-Vásárhely története. Hódmezővásárhely. 1911. IV. 300. —)

34. *Hódmezővásárhely.* A középső sávban tüskés-rózsa körül négyzetesen kihajló félrózsák háromszor ismétlődnek. A szélső sávokban tüskés- és félrózsás, négyágú tövek ülnek. Térkitöltők: a csillag, a petty és a felezett levél. A sávokat sima vonal választja el. Színezése élénk tónusú, uralkodó színe az aranybarna. A párnavég h: 62 cm, sz: 57 cm. (Magántulajdon Hódmezővásárhely. Közölte: Ortutay Gy., A magyar népművészet. Bp. 1941. I. 304.)

35. *Hódmezővásárhely.* A középső sávban tüskés-rózsa körül négyzetesen kihajló félrózsás tövek háromszor ismétlődnek. A szélső sávokban tüskés- és félrózsás, négyágú tövek ülnek. Térkitöltők: a csillag és a kacsakaringó. A sávokat geometrikus díszű sor választja el. (— Plohn felv. 908 ltsz.)

36. *Hódmezővásárhely.* A középső sávban tüskés-rózsa körül négyzetesen kihajló félrózsás tövek háromszor ismétlődnek. A szélső sávokban tüskés- és félrózsás, négyágú tövek ülnek. A sávokat geometrikus díszű sorok választják el. A hímezés egyszínű, fekete. A párnavég h: 67 cm, sz: 62 cm. (Rákospalotai Múzeum 190 ltsz.)

37. *Hódmezővásárhely.* Mustrája megegyezik az előzőével, csupán apró rajzi eltéréseket mutat. Hímzése egyszínű, fekete. A párnavég h: 63 cm, sz: 63 cm. (Rákospalotai Múzeum 194 ltsz.)

A ránk maradt párnavégek e csoportja a mustra apró változtatásait tükrözi. A motívumbeli változtatások főleg a szélső sávokban jelentkeznek. Első darabunk (31) tömör és egyszerű megfogalmazását lágyan követi a belső vonalas rajz. Következő hímezéseink (32—35) megnövelt formái és térkitöltői dúsán borítják a felületet. A mozgalmas kontúrokat határozott, lendületes belső rajz követi. Az egységes mustra ellenére a felrajzolás apró változtatásai egyedivé teszik hímezéseinket. Belső rajzosságukat csupán a feketével hímezett darabok vesztik el (36—37) s az egyszín használata következtében tömör folthatást mutatnak.

KÖZPONTI SZERKEZETŰ MISTRÁK

Poharas mustra

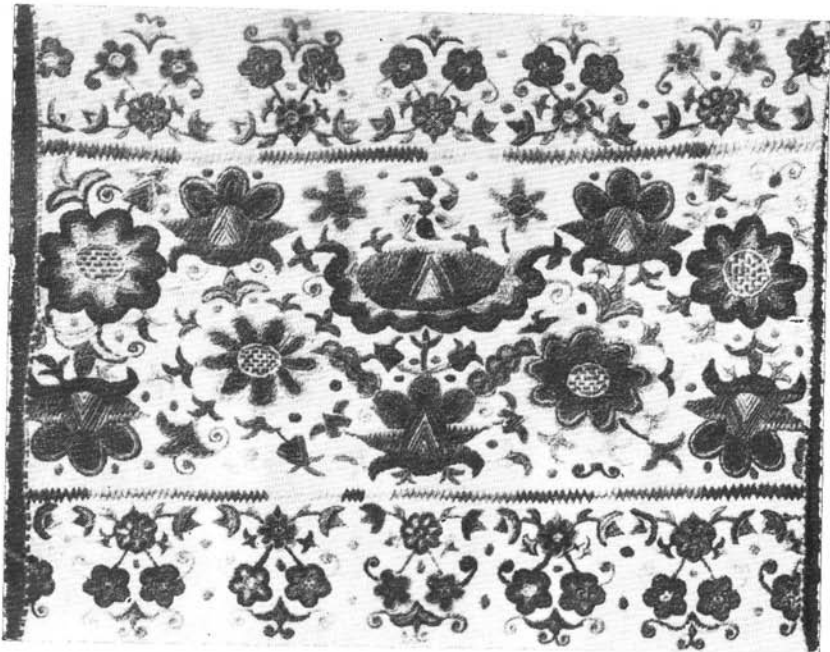
38. *Hódmezővásárhely.* A középső sáv pohárszerű motívumában forgó-rózsa ül, melyet kerek- és talpas-rózsák vesznek körül. A szélső sávokban rózsabokrok ülnek. Térkitöltők a felezett levél és a kacsakaringó. A sávokat tömör zeg-zug sor választja el. (— Plohn felv. 398 ltsz. Plohn-sorozat 57. —)

39. *Hódmezővásárhely.* A középső sáv pohárszerű motívumában talpas-rózsa ül, melyet kerek- és talpas-rózsák vesznek körül. A szélső sávokban talpasrózsák ülnek. Térkitöltők a rózsa, tulipán, felezett levél és a kacsakaringó. A sávokat sima vonal választja el. Színezése élénk tónusú. A párnavég h: 59 cm, sz: 53 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.196.1. ltsz. Gyűjtő: Kiss Lajos, 1904. Palócz Sámuelné ajándéka. — Plohn felv. 397 ltsz. Plohn sorozat 61. közölte: Egy szent Domokos-rendj kedves nővér, Vásárhelyi hímezés. Tündérújjak. 1943. dec. —)

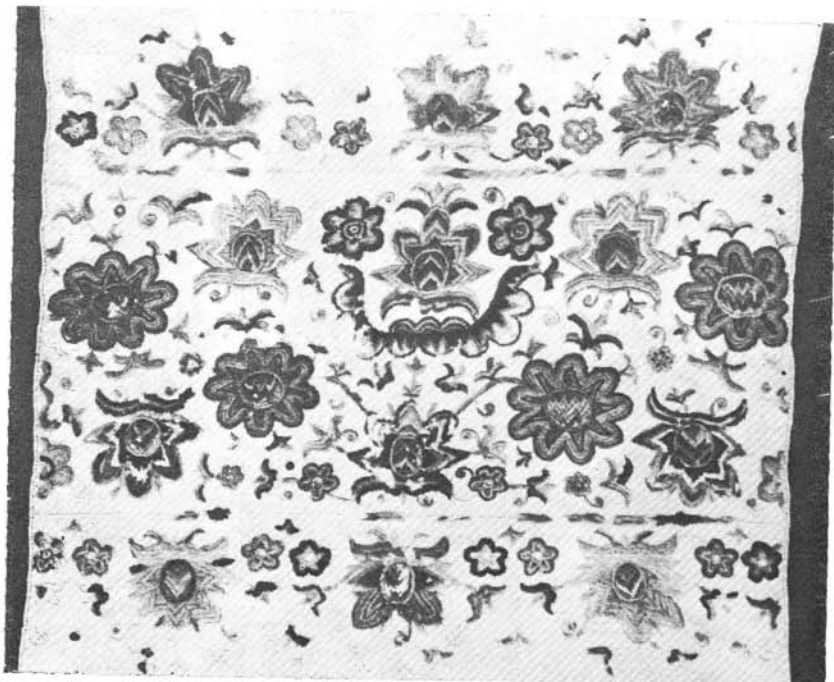
40. *Hódmezővásárhely.* Mustrája megegyezik az előzővel, csupán apró, hímezésbeli eltérést mutat. Színezése élénk tónusú. A párnavég h: 60 cm, sz: 77 cm. (Magántulajdon Hódmezővásárhely.)

41. *Hódmezővásárhely.* Mustrája megegyezik az előzőekével, csupán apró, rajzi eltérést mutat. A sávokat ritka zeg-zug sor választja el. (Gyűjtő: Tornyai János, 1904. — Plohn felv. 383 ltsz. első párnavég. Plohn sorozat 64. Közölte: Kiss L., A Hódmezővásárhelyi Városi Múzeumból. Múzeumi és könyvtári értesítő. 1910. 142. Szeremlei S., Hód-Mező-Vásárhely. története. Hódmezővásárhely. 1911. IV. 300. —)

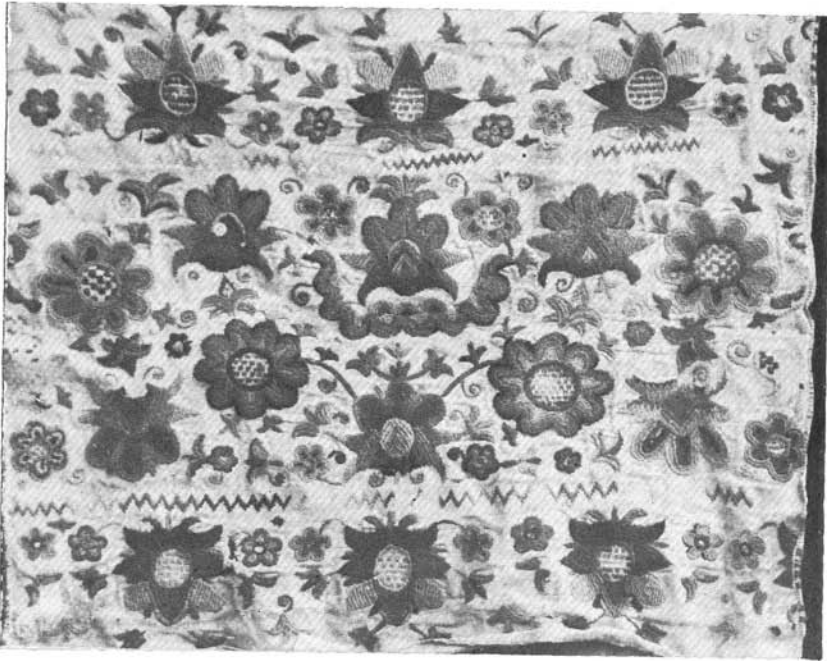
⁴¹ A *Keresztes Tibor* féle gyűjteményből.

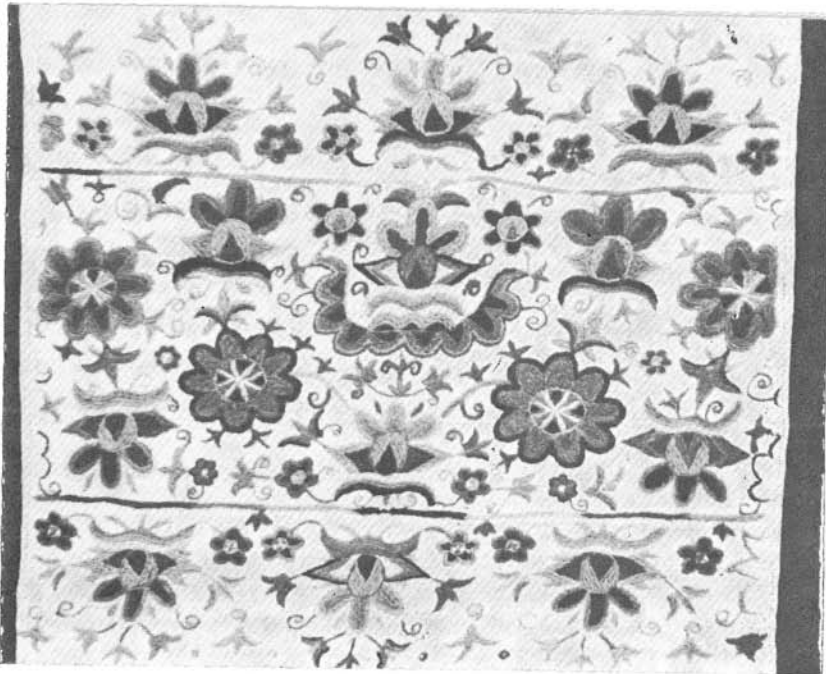
38

39

41

42

42. *Hódmezővásárhely*. Mustrája megegyezik az előzőekével, csupán apró rajzi eltérést mutat. A sávokat sima vonal választja el. Színezése élénk tónusú. A párnavég h: 60 cm, sz: 56 cm. (Hódmezővásárhelyi Házipari Szövetkezet tulajdona.)

Poharas mustrájú párnavégeink középsávja poharra emlékeztető motívum köré szerkesztett. Első darabunk pohara és szélső sávja eltér a többitől, megfogalmazása is egyszerűbb, tömörebb. További hímzéseink mustrája egységes, apró rajzi változtatásaik mégis mindegyiket egyedivé teszik. Változatosságuk leginkább a belső hímzés-sorok különböző irányában és a belső felületek változatos kitöltés módjában rejlik. Csupán másolatról ismerünk olyan darabot, melyen a szélső sor talpas-rózsáit ágak (10.,45) veszik körül (85. jegyzet). Egyetlen darabunkon jelentkezik némi merevség, mely inkább a színezés keménységéből, mint a rajzból ered (42).

Kelyhes mustra

43. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv kehelyszerű motívumát rózsák veszik körül, szélső sávjaiban bokorszerű motívumok ülnek. Térkitöltők a felezett levelű és karéjos indák, és a kacskaringó. A sávokat sima vonal választja el. — Plohn felv. 67. ltsz. bal alsó párnavég. Plohn sorozat 69. közölve: Szeremlei S., Hód-Mező-Vásárhely története. Hódmezővásárhely. 1911. IV. 296 —)

44. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv kehelyszerű motívumát rózsák és természetű gránátalmák veszik körül. A szélső sávokban tulipános rózsák ülnek. Térkitöltők a felezett levelű és karéjos indák, és a kacskaringó. A sávokat sima vonal választja el. A hímzés színezése halvány tónusú, az okker szín van túlsúlyban. A párnavég h: 64 cm, sz: 57 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 65.15.1. ltsz. Gyűjtő: Dömötör János, 1965.)

45. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv kehelyszerű motívumát rózsák és talpas-rózsák veszik körül. A szélső sávokban ágas-rózsák ülnek. Térkitöltője a felezett levelű inda. A sávokat tömör zeg-zug sor választja el. Színezése erős tónusú. A párnavég h: 68 cm, sz: 62 cm. (Rákospalotai Múzeum 160 ltsz.)

A növényi motívumokból szerkesztett kehely köré csoportosult a középsáv mintája. Párnavégeink a mustra motívumbeli változatait mutatják be. A szélső sáv motívumai a ránk maradt hímzések mindegyikén mások. A mustra kelyhének tömör megfogalmazását és szélső sávjainak bokorszerű motívumát (43) teljes szépségében másolat őrizte meg számunkra (85. 88. jegyzet). Következő darabunkon (44) a kehely könnyed szerkezete, az indák lendületes vonalvezetése figyelhető meg. A kevés változtatással használt kelyhes mustra nyomott arányokban jelentkezik egy másik darabunkon (45), melyen a kelyhet arányai mellett talpas-rózsája is nehezkesse teszi. Ugyanennek szélső sávjaiban azonban az ágas-rózsák igen gazdag megfogalmazásával találkozunk. E párnavégünkön szembeűnő a rajzkésztség hiánya, valamint bizonyos merevség.

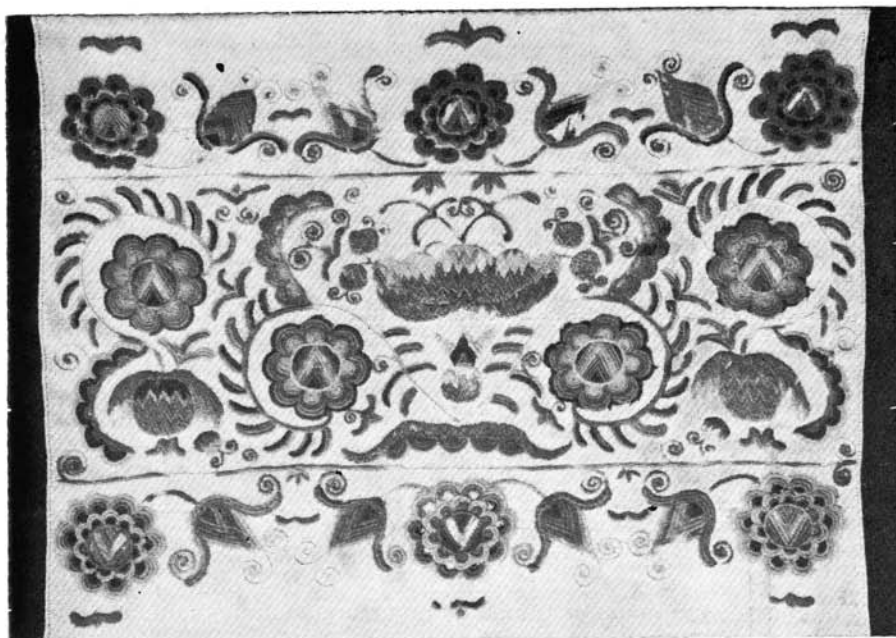
Szólnunk kell még három olyan mustráról, melyeket tudomásunk szerint csak a Plohn féle fényképfelvételek őriztek meg számunkra. Ezek a következők.

Tüskés-rózsás mustra

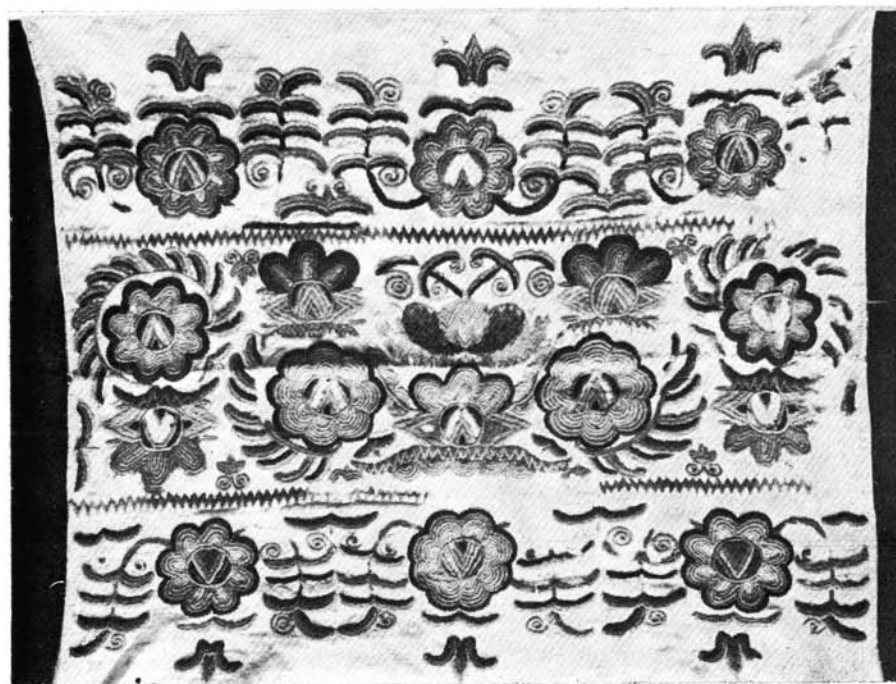
46. *Hódmezővásárhely*. A középső sávban három, nagyszerű tüskés-rózsa van egymás mellett. A szélső sávokban négyágú, tüskés-rózsa tövek ülnek. Térkitöltői a csillag és kacskaringó. A sávokat elválasztó sor sima vonal. (Gyűjtő: Tornyai János, 1904. — Plohn felv. 383 ltsz. tizedik párnája. Plohn sorozat 64. közölve: Szeremlei S., Hód-Mező-Vásárhely története. Hódmezővásárhely. 1911. IV. 300. Tornyai J., A hódmezővásárhelyi Kiállítás. Új Idők. 1904. 34. szám. —)

Forgó-rózsás mustra

47. *Hódmezővásárhely*. A középső sáv sarlós levelekből alkotott hullámidája három forgó-rózsát köt össze. A szélső sávokban rózsás, tulipánszerű tövek ülnek. Térkitöltői a rózsa és tulipán-motívum. A sávokat tömött zeg-zug sor választja el. — Plohn felv. 383. ltsz. ötödik párnája. Plohn sorozat 64. Közölve: Szeremlei S., Hód-Mező-Vásárhely története. Hódmezővásárhely. 1911. IV. 300. Tornyai J., A hódmezővásárhelyi kiállítás. Új Idők. 1904. 34. szám. —)

44

45

48. Hódmezővásárhely. A középső sáv egy tő stilizált bazsarózsa köré szerkesztett. A szélső sávokban ágas-rózsák ülnek. Térkitöltők a csillag-, a tulipán-motívum és a kacsaringó. A sávokat elválasztó sor sima vonal. — Plohn felv. 383 ltsz. hatodik párnája. Plohn sorozat 64. Közölve: Szeremlei S., Hód-Mező-Vásárhely története. Hódmezővásárhely. 1911. IV. 300. Tornyai J., A hódmezővásárhelyi kiállítás. Új Idők. 1904. 34. szám. —

A mustrákkal kapcsolatban meg kell még említenünk, hogy a Wienerne által felelevenített és azóta használatos hímzésminták között szerepel egy ún. *madaras mustra* is, melyből sem eredeti darab, sem fényképfelvétel eddig nem került elő (84. jegyzet).

Mustráink hullámindás (1—26), kazettás (27—37) és középtengelyes (38—45, 48) szerkezetét Balogh J. népművészetünkben reneszansz eredetű hatásnak tartja, melyek széles terjedtek el és mélyre gyökereszkedtek. Kettős hatásuk „egyfelől az ornamentális kompozíciókban, másfelől az ornamentális motívumokban” érezhető⁴².

A XVII. sz.-i hullámindás mustrájú hímzések⁴³ szerkezeti vázát alkotó, vékonyvonalú, összefüggő hullámindát, mindössze két darabunk (23—24) őrzi. Szalagszerű formáját⁴⁴ is megtaláljuk hímzéseink közt (10—14, 18), belsejükben sávós (18) és kígyózó felosztással (10—14). Ezt a hímzéselemet Balogh J. mint vonalkázott volutát mutatja be zoppino mintakönyvéből (1529), egy torockói hímzésről és egy XVII. sz.-i olasz selyem-bársonyról⁴⁵. A sarlós levelekből kialakított, kerek-rózsával összekapcsolt hullámindát (1—6, 8, 15—17, 19—22) ebben a megfogalmazásban más hímzésekről nem ismerjük. A XVII. és XVIII. sz.-i datált hímzéseken a hasonló sarlós levelek más elosztásban kötik össze, vagy veszik közre a motívumokat⁴⁶. Az indák kerek-rózsás kapcsolására igen szép példákat találunk a XVII—XVIII. századból, melyek egyikén még az elhajló ágacsok is szerepelnek⁴⁷, mint (1, 2, 5, 6, 8) egyes párnavegeinken. A hullámindának ez a formája szőrös párnavegeinkre jellemző.

E mustráinkat alkotó gránátalma, elhajló levélforma, tulipán motívumok könnyedebb megfogalmazásával is bőven találkozunk a XVII—XVIII. sz.-i hímzéseken. Egyik darabunk (1) egyszerű, tömör gránátalmái, közeli rokonságot mutatnak a XVII. sz.-i hímzéseken levőkkel⁴⁸. Gránátalmás mustránk gazdagabb, dúszabb megfogalmazású darabjáról (5) — egy XVII. sz.-i hímzéssel összehasonlítva — Viski K. írja: „a sárosmegyei hímzés kései népi változata. A díszítőelemek elaprózódtak, az egységek felbomlottak”⁴⁹. Leveles gránátalmáink bontatlan és összefogott rajzát főleg a XVII. században találjuk a gránátalma nyújtott formájával (3—4) egyidejűleg⁵⁰. A nyitott vagy bontott gránátalma (11—16) — mely hímzése-

⁴² Balogh J., im. 1967. 150.

⁴³ Tápxy—Szabó G., Magyar úríhímzés. Bp. 1941. 5. kép XVII. sz-i párnahaj, 11. kép XVIII. sz-i párnahaj.

⁴⁴ Pl. Mária Varjú—Ember, Ungárische Stickerei. Bp. 1963. 32—34. kép XVII. sz-i hímzések. Bátky Zs.—Győrffy I.—Viski K., im 1928. 116. XVII sz-i lepedőszél.

⁴⁵ Balogh J., im 1957. 89—91. kép.

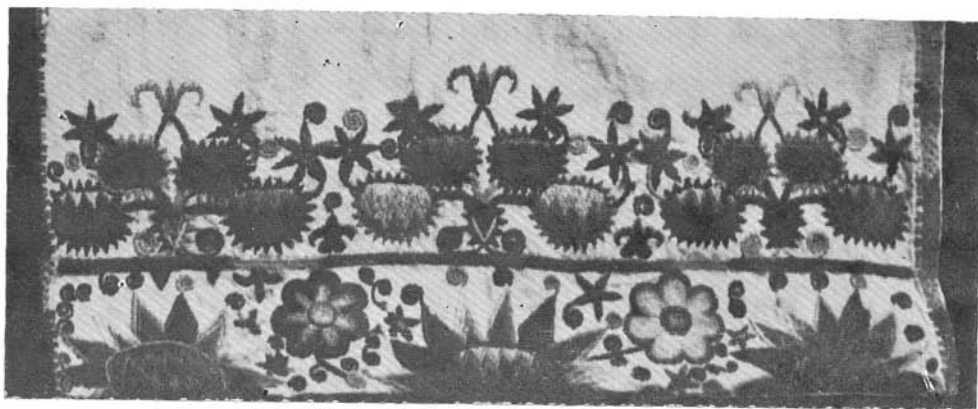
⁴⁶ Mária Varjú—Ember, im 1963. 2. 3. 6. 9. 29. kép XVII. sz-i hímzések, 7. kép XVIII. sz-i hímzés. Tápay—Szabó G., im. 1941. 11. kép XVIII. sz-i hímzés. Bátky Zs.—Győrffy I.—Viski K., im 1928. 113. XVII. sz-i lepedővég. Uő. im 1942. II. 276. XVII. sz-i oltárterítő. Palotay G., im 1940. 87. kép hímzés 1695-ből és 96. kép hímzés 1548-ból.

⁴⁷ Mária Ember—Varjú, im 1963. 33. 35. kép XVII. sz-i hímzések. Tápay—Szabó G., im. 1941. 13. kép XVIII. sz-i lepedőszél.

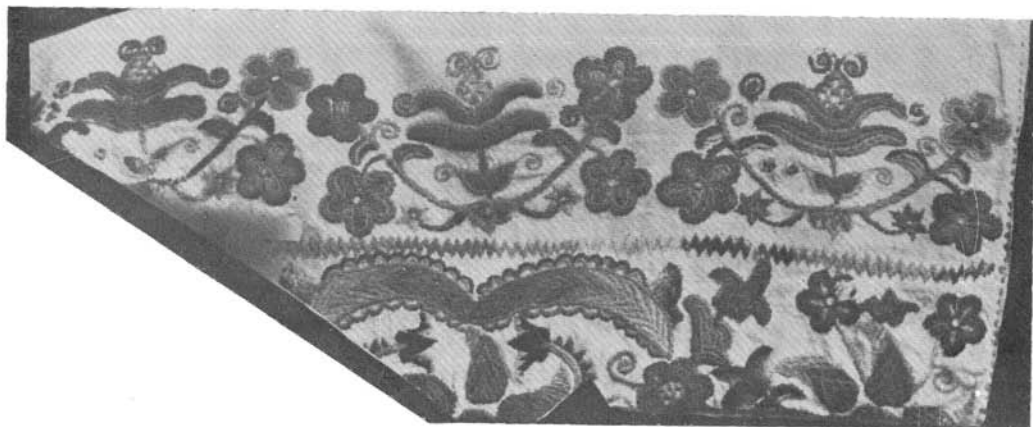
⁴⁸ Bátky Zs.—Győrffy I.—Viski K., im 1942. II. 276. Palotay G., im 1940. 63. kép.

⁴⁹ Bátky Zs.—Győrffy I.—Viski K., im 1942. II. 276.

⁵⁰ Mária Ember—Varjú, im. 1963. 2. 5. 19. 41. kép. Bátky Zs.—Győrffy I.—Viski K., im 1928. 113. kép. Tápay—Szabó G., im 1941. 5. kép. Malonyai D., im. V. 188. 2. kép. XVII. sz-i hímzések.

46

47

48

inkre jellemző — másutt viszont nem használatos. Az elhajló levélformát főleg a törökös jellegű hímzéseken leljük⁵¹, ezek tulipánba helyezésére (11—16, 18) is vannak példánk a XVII. sz.-ból⁵². A törökös jelleggel kapcsolatosan itt kell megjegyeznünk, hogy Palotay G. török hatásnak tartja a levelek fogazott szélét, a „háromcsúcsú levélvég”, a hossz tengelyük irányában kétfelé osztott levelek (e dolgozatban: felezett levél) két színnel hímzését és a formák egyöntetű betöltését⁵³. A tulipán motívumokról szólva, párnávégeink (17—18) tömör, nagyméretű tulipánjai is szerepelnek a XVII. sz.-i hímzéseken, csak könnyedebb formálással és vonalvezetéssel⁵⁴.

Párnávégeink kazettás szerkezetének indás (27—28) és centrális (29—37) felépítését, egyaránt megtaláljuk templomaink menyezet kazettáin⁵⁵. Ilyen centrális felépítésű kazetták, ill. motívumok képezik a XVII. sz.-ban divatos, négyzetekből összeállított terítők mintáit is⁵⁶. Hímzéseink centrális kazettáit háromféle rózsamotívum alkotja: a fél-, a kerek, és a tuskés-rózsa. A kerek rózsákkal már a hulláminda összekötőiként találkoztunk. Párnávégeinken levő megfogalmazásukhoz a XVII. sz.-iak állnak legközelebb⁵⁷. A mustráinkra jellemző tuskés-rózsa alakját hiába keressük a régi magyar hímzéseken. Félrózsáink szép megformálása, már a XVII. sz.-ban feltűnik, majd a XVIII. sz.-ban is.⁵⁸ Párnávégeink szélső sávjainak virágtöveit szintén a XVII. sz.-tól alkalmazzák⁵⁹.

Az egyetlen fő motívum köré szerkesztett poharas és kelyhes mustráink a közpomotívumhoz félkörben visszakanyarodó indájú virágtő szerkezetére emlékeztetnek⁶⁰. Ennek vízszintes irányú, jól megkomponált kibővítésével oldották meg a párnávégméretének betöltését. Mustráink pohárra (38—42) és kehelyre (43—45) emlékeztető fő motívumát hiába keressük más hímzéseken, ahogy a rózsaváltozata, a talpasrózsas is csak párnávégeinkről ismeretes. A forgó rózsas mindössze két darabunkon szerepel (38, 47). Ezek kecses rajzú elődeit Palotay G. keletről hozzánk került motívumnak nevezi⁶¹.

Motívumaink belső felület-kitöltése változatos: ék alakú, zeg-zugirányú, sakk-táblás, átlós. Ezek a változatok mind megtalálhatók az összehasonlításhoz általunk felsorakoztatott XVII—XVIII. sz.-i régi magyar hímzéseken. Ugyanígy itt találjuk

⁵¹ Palotay G., A magyar református templomok úrasztali terítői. Szerk. Kováts J. István. Magyar református templomok. Bp. 1942. I. 7. 20. 32. kép. *Mária Varjú—Ember*, im. 1963. 12. 36. kép. XVII. sz.-i hímzések. *Palotay G.*, im. 1940. 98. kép hímzés 1548-ból, 107. kép hímzés 1732-ből.

⁵² Palotay G., im. 1940. 89. kép, 132. kép hímzés 1704-ből. *Mária Varjú—Ember*, im. 1963. 18. 45. kép. Fára festett változata 1742-ből *Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K.*, im. 1969. 10. kép. *Malonyai D.*, im. V. 188. 6—7. kép XVII. sz.-i hímzések.

⁵³ Palotay G., Die historische Schichtung der Ungarischen Volksstickerei. Ungarische Jahrbücher 18. (1938 2—4) 226. Uö. im. 1940. 45. 47. 57.

⁵⁴ *Mária Varjú—Ember*, im. 1963. 35. kép. *Bátly Zs.—Györffy I.—Viski K.*, im. 1928. 113. *Malonyai D.*, im. V. 188. 2. kép. XVII. sz.-i hímzések. *Palotay G.*, im. 1940. 54. 119. 127. kép.

⁵⁵ *Malonyai D.*, im. 1907. I. XI. t. Magyarbikal XVII. sz. *Balogh J.* im. 1967. 75. kép Marosszentgyörgy XVII. sz. és 73. kép Teresztenye XVIII. sz. *Bátly Zs.—Györffy I.—Viski K.*, im. 1928. 230. *Megyaszó XVIII. sz. Tombor I.*, Magyarországi festett famenyezetek. Bp. 1968. V. t. 2. kép Vilonya XVIII sz. és XLII. t. 1. kép Bánffyhunjad XVIII. sz.

⁵⁶ *Palotay G.*, im. 1940. 128. 131. kép. Uö. im. 1942. I. 43. kép.

⁵⁷ *Mária Varjú—Ember*, im. 1963. 26. 34. kép. *Palotay G.*, im. 1940. 54. 116. kép. Uö. im. 1942. 24. kép.

⁵⁸ *Palotay G.*, im. 1940. 45. 48. kép és 78. kép hímzés 1669-ből. *Mária Varjú—Ember*, im. 1963. 47. kép.

⁵⁹ *Palotay G.*, im. 1940. 57. kép hímzés 1647-ből, 72. kép hímzés 1742-ből. *Mária Varjú—Ember*, im. 1963. 6. kép.

⁶⁰ *Palotay G.*, im. 1940. 47. kép. *Mária Varjú—Ember*, im. 1963. 36. 45. kép XVII. sz.-i hímzés, 48. kép XVIII. sz.-i hímzés.

⁶¹ *Palotay G.*, im. 1942. 300. és 25—27. kép.

szőrös párnavégeink mustra szerkezetének és motívumkincsének finom anyagú és rajzú párhuzamait. Mindezek átalakulva népi megfogalmazást, sugároznak bemutatott párnavégeinken. Megformálásukban nagy szerepet játszott a házilag előállított alapanyaghoz való alkalmazkodás, bár éppen az anyag és kifejezés harmónikus egységével parasztságunk rajzi és hímző készsége, izlése által európai szellemű és színvonalú hímzést hozott létre. Rajzolóik és varróik kezében ugyanaz a mustra sem vált egyformává, egymástól alig eltérő rajzi megoldásuk egyedivé tesz minden darabot.

KIVARRÁS

A motívumok belső vonalás rajzát keskeny sorok képezik. Ezek lágyan vagy határozottan követik a kontúrrajzot, míg a belső felület kitöltés ék alakú és zeg-zug sorai hirtelen változtatnak irányt. E követelménynek tökéletesen megfelel a *hamis-laposöltés* technikája, mely a színoldalon elfedi a vásznat, fonákoldalon pedig csak egy, esetleg két szálát takar. Ezek a rajz mentén húzódó, igen apró előöltéssornak látszanak, melyek a rajzra sohasem merőlegesek⁶². Párnavégeink alapos vizsgálata során megállapítottuk, hogy még a legapróbb részletek is hamis-laposöltéssel készültek. Egyedül a sakktáblaszerű belső kitöltéshez használtak laposöltést. A keskeny hímzés-sorokhoz a hamis-laposöltést ferdén alkalmazták, melyek a felületes nézőben a színoldalon száröltés hatását keltik. A száratokat és kettős vonalakat egymással szembefordított hamis-laposöltéssel hímezték. Darabjaink fonákoldaláról világosan leolvasható a mustra rajza. Egy két darabon szerepel csak, igen kis területen laposöltés, ezekről megállapítható, hogy másodlagos behímzések vagy csupán tévesztések, hiszen hímzőik sem voltak egyaránt tehetségesek. Párnavégeink öltéstechnikailag,⁶³ is kapcsolódnak az akkor országszerte kedvelt laposöltésű, régi magyar hímzésekhez, hiszen mindkét öltés egy családba tartozik. Népi hímzőink kendervásznak, szőrfonaluk és azok rajzi megoldásához ésszerűen alkalmazták a hamis-laposöltés technikáját.

SZÍNEZÉS

Párnavégeink kivarrásához az Alföldön honos cigája vagy racka juh⁶⁴ szőréből font fonalat használták. A fonal festésénél a már említett három fő szín: a *sárga-barna* (sárgás fehértől, okkeron, aranybarnán keresztül a sötét barnáig), a *kék* (kékesfehértől a sötétkékig), a *lila* (fehéres rózsaszíntől a ciklámen liláig) szinte megszámlálhatatlan árnyalatát kapták. Kivarrásnál a motívumok árnyalását a középfelé és fordítva is alkalmazták. A színek váltására nincs szabály, sötét és halvány árnyalatnál egyaránt használtak színváltást, egy motívumon belül is. Sem mustrán, sem motívumon belül nincs a színeknek szimmetriája. Darabjaink nagy részének színhatása kiegyensúlyozott és élénk tónusú. Ettől csak egy két hímzés tér el halványosságával és egy-egy szín uralkodásával (3, 4, 18, 43). Az élénk tónus azokra a darabokra jellemző, melyek érett, dús rajzi megfogalmazásúak, s a belső vonalás rajz határozott lendületét az élénk színek még jobban kiemelik. Az egyszerű, tömör meg-

⁶² *Kerékgyártó Adrienn* öltéselemzésében (*Győrffy I.*, A kun hímzés. Muskátlí 1932. máj. cikkének öltéselemzése) ugyanezeket állapítja meg. Vö. *Wienerné Bakoss Margit*, A hódmezővásárhelyi hímvarrásról. Muskátlí. 1934. júl.

⁶³ *Palotay G.*, im. 1940. 59.

⁶⁴ *Győrffy I.*, im. 1932. *Lovassy S.*, Magyarország gerinces állatai és gazdasági vonatkozásaik. Bp. 1927. 243. *Szeremlei S.*, im. 1911. IV. 250.

formálás lágyabb belső rajzához közepes tónus párosul. A színárnyalás keményebb használata egyes darabjaink rajzi merevségét csak fokozza és bizonyos fokú szimmetriával jár. Ha feltételezzük, hogy Győrffy véleménye „a régi hímzések a nagy időtől és a sok mosástól erősen fakultak”⁶⁵, egyformán érvényes párnavegeinkre, akkor az említett tónus különbség, esetleg a hímzések korára is utalhat.

Színezés szempontjából minden darabunk különböző. Párnavegeink egyediségére tehát nemcsak a rajzi készség adott lehetőséget, hanem a festői összhatást szolgáló színhasználat is. A színárnyalás alkalmazásával egy európai, nyugati hatás jelentkezik, mely a régi magyar hímzéseken csak Erdélyben tudott tért hódítani, a színek két-három árnyalatával.⁶⁶ Ilyen jellegű hímzést ismerünk Bethlen Kata kelengyéből a XVII. század végéről.⁶⁷ Párnavegeink finom árnyalását az ún. point de Hongrie hímzéseken találjuk⁶⁸, melyeknek párhuzamára elsőnek Kerékgyártó Adrienne, majd Fél Edit utal.⁶⁹

MEGVARRÁS

A kivarrott párnavég vágott szélét egységesen keskeny szálszorítással szegték.⁷⁰ A párnavég félbehajtásakor a széleket gyapjúfonalból, többszínű hurkolt kötéssel kapcsolták egymáshoz⁷¹, majd evvel a módszerrel erősítették a párna testéhez⁷². Ezek hurkolt kötését két párnahajunk egyszerű kötése őrzi. A többin ma már az összekötésnek csak nyomai láthatók, a vizsgálatunkba bevont fényképfelvételek azonban még javarészt párnahajajkról készültek.

A megformálás egyszerű, dús és merev jellegéből szőrhímzésinknél bizonyos időbeli egymásutánt tétélezhetünk fel. E feltételezést — évszamos párnavegek hiányában — datált régi magyar hímzésekkel próbáltuk igazolni. Ennek során kirajzolódott, hogy a XVII. sz.-i hímzéseket az egyszerű szerkesztés és tömör megfogalmazás jellemzi, míg a dús vonalvezetés, komponálás, a rajzosság és a bontott körvonalak általában a XVIII. sz.-ra bontakoznak ki. A párnavegeinkre jellemző hímzés-típus tökéletes kialakulásához is hosszú időre és olyan talajra volt szükség, melyen e kibontakozás végbe mehetett. Ezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a régi magyar hímzések hatása szinte egyidejűleg, vagy kevés időbeli eltéréssel jelentkezett e vidéken. E szerint a vásárhelyi szőrös párnavegek tömören formált darabjai már a XVII. sz.-ban készülhettek, a hímzés teljes virágkorát pedig valószínűleg a XVIII. sz.-ban érte el. Pár darabunk rajzi és színezésbeli merevsége, szimmet-

⁶⁵ Győrffy I., im. 1932.

⁶⁶ Vö. Palotay G., im. 1940. 57. és a Magyar Nemzeti Múzeum 55.429.1—2. 55.459.1. ltsz. hímzéseivel.

⁶⁷ Tápay—Szabó G., im. 1941. 16. és 10. kép.

⁶⁸ Vö. Palotay G., im. 1940. 58. és a Magyar Nemzeti Múzeum 10/904.1. 55.474—476.1. ltsz. az Iparművészeti Múzeum 52. 1578.1. ltsz. a Debreceni Múzeum 1744-es, 1814-es évszámú point de Hongrie hímzéseit. L. még a 21. jegyzetet. Az Iparművészeti Múzeum 51. 1754. 1—2. ltsz. karosszékei. Közölve: Batári F., Európai bútorok a XV—XVII. században, kiállítás a Nagytétényi Kastélymúzeumban. Bp. 1967. Katalógus 72. 77. kép.

⁶⁹ Kerékgyártó A., im. 1932. Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K., im. 1958. Uö. Im. 1969. 83. kép szövege.

⁷⁰ Ferencz K. és Palotay G., Hímzőmesterség. Bp. 1932.

⁷¹ Ferencz K. A tűzött csipke. Bp. 1937. 66. Csilléry K., A Faddon használatos tűzött csipkék készítmódja. Népr. Ért. 1958. 197.

⁷² Szerző ezeket ismertette a MFMÉ. 1969. I. 27.

riája valószínűleg a musta olyan jellegű másolásából eredhet, melyre Kiss L. adatközlői még emlékeztek. Feltételezzük, hogy ezek a XVIII—XIX. század fordulóján vagy még később készülhettek.

E gyönyörű hímzések a vetett ágy párnáin meleg színskálájukkal meghitt hangulatot árasztottak. Az ágyvetés módjáról Fél. E. orosházi gyűjtése alapján így ír⁷³, a szőrösségű párnákból „az ágyak tetejébe, az ágytakaró fölé, legfeljebb kettőt tettek”. Majd a ránk maradt párnavégek alacsony számára és a kevés levéltári adatra hivatkozva tételez fel — legalábbis egyelőre — az „Alföldön egy olyanféle ágyvetési módot, melyben kevés díszpárna szerepelt.” Az 1904-es hódmezővásárhelyi kiállítás vetett ágynak három szőrös párna szerepelt⁷⁴, melyeket feltehetően helyi emlékezés alapján rekonstruáltak. Kis Bálint Szentesi krónikájának — ebből a szempontból eddig még fel nem használt — részlete, múlt időben írja le az ágyvetés módját. „Az ágybeliek ezek voltak: alól szalma, e bé volt takarva vastaglepedővel, szalma takaróval, ezen fellyül volt egy két derék ally, tollal megtöltve, s bé takarva lepedővel, főtől volt 2—3 vánkos, kartonból vagy szőrrel tzifrán kivart fejr gyoltsból, takaródzó volt Dunna, paplan, pokrótz.”⁷⁵

Szörhímzésű párnavegeink használatát adataink Vásárhelyen, Makón és Szentesen említik, s bemutatott darabjaink is innen származnak. Mustráik megformálás-beli csoportosulását csak a Vásárhelyi darabokon láthatjuk. A kevés számú makói hímzés alapján pontos megállapítást nem tehetünk, de elképzelhető, hogy a hímzésforma csak a kiteljesedés időszakában terjedt át Makóra. Szentesi használatukra csak írásos adatunk van. A hímzés készítése a széles fehér vásznak terjedésével hirtelen ér véget.⁷⁶ Az alföldi nagy parasztvárosok kialakulásakor a fehér ágyruhák divatja hódít. 1844-ből való „Hold-Mező-Vásárhelyi” leírás szerint: „egyik oldalban a' hálóforma szövétű szőnyeggel borított tornyos nyoszonya választja helyet; ... a' más oldalon ismét két-három ágy, dagadó párnákkal egész a' padlásig halmozva”.⁷⁷ Ez az adat már a magasra vetett fehér ágyruhák divatját mutatja be.

Szőrös párnavegeink készítése helyére vonatkozó adatunk alig van. Kiss L. szerint: „helyi termék ellen szól a párnavégek színessége”.⁷⁸ Véleményét nyilván a XIX. században általánosan elterjedt fehér ágyruhák használatára és a színességtől való általános idegenkedésre alapozta. Gyórfy I. A Kunságból származtatja ide a hímzést.⁷⁹ Mindebből annyit rögzíthetünk talán, — ami az emlékezésekben is megőrződhetett — hogy ez a fajta hímzés mint divat kívülről jött (a Kunságba is) ez azonban nem zárja ki a helyi készítést. Sőt, mellette szól a darabok itteni fennmaradása, valamint bizonyíték egyetlen adatközlőnk 1800 körül született ükanyaja,

⁷³ Fél E., im. 1965. 228.

⁷⁴ Ezeket Samu J., im. 1904. 290—292. említi, „négy festett menyezetes ágy, érdekes régi faragású ágyfejvel, régi hímzésű párnákkal”, melyek közül kettőtől Plohn J. felvételt készített. Egyiket csak a Plohn sorozat 72. képe őrzi (a lemez nem került be a múzeumba), a másik Plohn felv. 374 ltsz. Plohn sorozat 71. kép. (Közölve: Szeremlei S., im. 1911. IV. 162. Sima L., im. 1914. Kiss L., im. 1928. 47. Gyórfy I., im. 1932. Bátky Zs.—Gyórfy I.—Viski K., im. 1941. I. XXXI. t.)

⁷⁵ A forrást lásd a 3-as jegyzetben. Az idézetből sajnos nem tűnik ki a gyolcs fajtája és minősége. (A Magyar nyelv értelmező szótára II. 1110. szerint lenből vagy pamutból szőtt finom fehér vásznat jelent.) Palotay G., által közölt levéltári adatok kétféle gyolcsot különböztetnek meg. Ezek már 1789-től, egymás mellett szerepelnek: „Gyapatt gyólts két végén Totos Csapkés (t. i. kendő). — Len gyólts, kit (!) végén és Szélén is egy darabotskáig fel Totos Csapkével ékesített kendő”. Palotay G., Tót csipke, tót hímzés a XVIII. századi Erdélyben. Kolozsvár. 1947. 18.

⁷⁶ Vö. Kresz M., Magyar Paraszttiselet. Bp. 1956. 83. és szerző Dél-alföldi ágyruhák ismeretétét MFMÉ. 1969. I. 21—38.

⁷⁷ Szathmáry K., Hold-Mező-Vásárhely. Regélő. 1844. 545.

⁷⁸ Kiss L., im. 1928. 47.

⁷⁹ Gyórfy I., im. 1932.

aki még hímzett ilyen párnavegeket. A szőrhímzések keresztszemes családja Oroszáza környékén virágzott ki, a szabadrajzúak egyszerű, szerényebb formája a Kunságban. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy Vásárhelyen és környékén egy fejlődőképesebb szabadrajzú szőrhímzés indul útjára ugyanabban az időben, hiszen a helyi szücsök és tálasok remekei a XVIII. sz.-ból ismertek.⁸⁰

A ránk maradt párnavegek⁸¹ egy festői gazdagságú, korai hímzésfajta őriztek meg számunkra, melyek szerkezetükkel és motívumkincsükkel beleilleszkedtek hazánk textilművészetébe. Számos egyedi megkülönböztető jegyük alapján azonban — mustráik rajzi megformálásával, árnyalt gypjúhímzésükkel, jellemző motívumakkal, egyedi megrajzolásukkal és kivarrásukkal — sajátos csoportot alkotnak a népi hímzések között.⁸²

*

Hódmezővásárhelyi Múzeum szőrhímzései nemcsak a szakemberek érdeklődését keltették fel a század elején e hímzés iránt, de a kézimunkázni szerető asszonyokét is. Feltehető, hogy az 1904-es összegyűjtés és kiállítás indítja el a hímzés felelevenítését, hiszen az első világháború előtti időkből is tudunk ilyen irányú próbálkozásokról.⁸³ 1934-ben Wienerné már a felelevenítés eredményeiről számol be és buzdít a Muskátli lapjain. Itt közli első hímzés-másolatait a vásárhelyi múzeum darabjairól.⁸⁴ 1935-ben már nemcsak hímzés-másolatokat, de saját terveit is közli.⁸⁵

⁸⁰ Kiss L., A hódmezővásárhelyi tálasság. Népr. Ért. 1914. 249. az első évszámú darab 1742-ből való. Kresz M., Maksa Mihály tálas. MFMÉ. 1964—65. 115. Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K., im. 1969. 60. Kiss L., A hódmezővásárhelyi szücsmesterség és szücsornamentika. Karcag. 1926. 17. a helyi szücsök 1732-ben már céhbe állottak.

⁸¹ A szegedi és hódmezővásárhelyi Múzeumból bemutatott párnavegeket szerző a Móra Ferenc Múzeum textil-restaurátor műhelyében restaurálta.

⁸² Az évek során dolgozataimhoz nyújtott útmutatását és segítségét ezúton is megköszönöm Csilléry Klárának.

⁸³ A hímzés felelevenítésével kapcsolatos emlékezéseket, a vásárhelyen élő és onnan elszármazott adatközlők szolgáltatták. Ezek között szerepel egy első világháború előtti kiállítás, melyen a zárdanövendékek vásárhelyi hímzésű munkái szerepeltek. Azonkívül tudunk Zsebők János hímzéssel kapcsolatos működéséről. Ezeket írásos adatokkal nem áll módunkban megerősíteni.

⁸⁴ Wiener Tiborné Bakoss M., A hódmezővásárhelyi hímvarrásról. Muskátli. 1934. júl. (35.5.2. darabok és egy madaras mustra másolata).

⁸⁵ Wiener Tiborné Bakoss M., Hódmezővásárhelyi hímzés. Magyar Iparművészet. 1935. 4. szám Muskátli melléklete 49. 24. 46. 43. 18. másolata, az utóbbi kettő színes kép). A pávaszemes 25. pillangós 21. mustrából tervek. A 16. 47. 43. darabok, a poharas 40. mustra egy változatának másolatai (az első színes kép) a Magyar Iparművészet. 1936. 8. szám Muskátli mellékletében jelentek meg.

Még ez évben a helyi újságban⁸⁶ a vásárhelyi kézimunkaház megvalósítása érdekében ír.⁸⁷ Később a város kezdeményezésére megindul a Hódmezővásárhelyi Háziipari Foglalkoztató, melynek vezetését Juhász Máriára bízák (aki mint a rom. kath. zárda növendéke- vagy oktatójaként vett részt 1935 februárjában, a MANSZ keretében Wienerne által tartott hímzés-tanfolyamon). 1937-ben jelennek meg Wienerne hímzés-másolatai a szegedi Múzeum darabjairól és terveket is közöl.⁸⁸ Ebben az évben kerül a Foglalkoztatóba Kruzslíc Etelka, a későbbi Háziipari Szövetkezet részlegvezetője.

1941-ben a Magyar Iparművészet lapjain találkozunk a pávaszemes, poharas és Varga Mari-mustrából tervezett csomózott szőnyegekkel (a 824 ltsz.-ú Plohn-felvétel is őriz talpas-rózsából és gránátalmából tervezett szőnyeget. Ebben az évben távozik a Foglalkoztatóból Juhász Mária, a vezetést átadva az Erdős házaspárnak. Erdős János és felesége Kolumbán Rozália képzőművészek,⁹⁰ a hímzés anyagában, színvonalában és technikájában is az eredetihez szeretnének közelebb jutni (1932-óta rajzolják a mustrákat, a két első évben Ocsovszkynéval együtt Wienerne számára is). A háborús évek azonban megakadályozzák őket elgondolásaik teljes megvalósításában. 1943-ban, amikor a Foglalkoztató feloszlik Erdősék saját kezelésbe veszik át, de már nincs idő a tervek kivitelezéséhez. Az utolsó népszerűsítő közlés 1943-ban jelenik meg a vásárhelyi párnavegekről, mely tévesen állítja, hogy a múzeum anyaga elpusztult⁹¹. Ezzel a közléssel ellentétben bemutatott darabjaink java-része még az 1904-es gyűjtésből való, melyet a Plohn-felvételek is bizonyítanak.

Tudomásunk szerint a hímzést a vásárhelyi asszonyok nem hagyják abba a háború után sem és így budapesti kezdeményezésre 1952-ben megalakul a Hódmezővásárhelyi Háziipari Szövetkezet. Önálló hímzőrészlege 1953-ban alakul, melynek vezetésével és a hímzés betanításával Kruzslíc Etelkát bízák meg. Az ő távozásával Török Jánosné, majd Sárosi Mihályné vezeti a részleget, aki 1965 óta önálló tervező, a népművészet mestere. Az általa tervezett mintákból a hímzőrészleg ma már évente három millió forint értékű tervet teljesít.⁹²

⁸⁶ *Wiener Tiborné*, Teremtsünk otthont a vásárhelyi kézimunkának. *Vásárhelyi Reggeli Újság*. 1935. jún. 28.

⁸⁷ Ekkor nyílik meg a Halasi Csipkeház.

⁸⁸ A 43. 3. 30. 17. darabok másolata a Magyar Iparművészet. 1937. 6—7. szám Muskátli mel-léklete 93—95. jelentek meg.

⁸⁹ Magyar szőnyeg Hódmezővásárhelyi minta alapján, tervezte báró Kaas Ede. *Magyar Iparművészet*. 1941. 4. szám. Dr. Ocsovszky Vilmosné hódmezővásárhelyi szőnyegei. *Magyar Iparművészet*. 1941. 12. szám.

⁹⁰ Az általuk tervezett és a Foglalkoztatóban kivitelezett zászló a Hódmezővásárhelyi Múzeum 63.65.1. ltsz. darabja.

⁹¹ Egy szent Domonkos-rendi kedves nővér, Vásárhelyi hímzés. *Tündérújjak*. 1943. dec.

⁹² A felelevenítés különböző szakaszainak produktumai részben már nem állnak rendelkezésünkre, másrészt bemutatásuk meghaladná e dolgozat keretét.

Táblázat

Párna- végek leírási száma	Anyag				Sodrat				Sűrűség		Szövés	Anyagszélesség cm
	lánc		vetülék		lánc		vetülék		szál/cm			
	kender	len	kender	len	Z	S	Z	S	lánc	vetülék	vászon	
1.	K		K		Z		Z		15	15		54
2.	—		—		—		—		13	12	+	46
3.		L	K		Z		Z		13	13	+	52
4.	K		K		Z		Z		14	15	+	51
5.	K			L	Z		Z		15	14	+	63
6.	—		—		—		—		—	—	—	—
7.	—		—		—		—		—	—	—	—
8.	K		K		Z		Z		14	15	+	49
9.	—		—		—		—		—	—	—	—
10.	K		K		Z		Z		13	13	+	52
11.	K		K		Z		Z		14	14	+	50
12.	K		K		Z		Z		13	15	+	44
13.	—		—		—		—		13	13	+	—
14.	—		—		—		—		—	—	—	—
15.	K		K		Z		Z		16	15	+	55
16.	—		—		—		—		—	—	—	—
17.	K		K		Z		Z		15	14	+	58
18.	K		K		Z		Z		18	19	+	50
19.	K		K		Z		Z		14	13	+	51
20.	—		—		—		—		—	—	—	—
21.	K		K		Z		Z		15	14	+	56
22.	K		K		Z		Z		18	17	+	49
23.	K		K		Z		Z		12	13	+	54
24.	K		K		Z		Z		15	15	+	46
25.	—		—		—		—		14	12	+	48
26.	—		—		—		—		—	—	—	—
27.	K		K		Z		Z		14	13	+	58
28.	—		—		—		—		—	—	—	—
29.	K		K		Z		Z		14	14	+	43
30.	K		K		Z		Z		15	12	+	55
31.	K		K		Z		Z		14	14	+	49
32.	K		K		Z		Z		14	13	+	52
33.	K		K		Z		Z		15	16	+	47
34.	—		—		—		—		13	15	+	57
35.	—		—		—		—		—	—	—	—
36.	K		K		Z		Z		15	12	+	62
37.	K		K		Z		Z		15	12	+	64
38.	—		—		—		—		—	—	—	—
39.	K		K		Z		Z		19	16	+	53
40.	K		K		Z		Z		17	15	+	77
41.	—		—		—		—		—	—	—	—
42.	—		—		—		—		15	12	+	56
43.	K		K		Z		Z		14	13	+	57
44.	—		—		—		—		—	—	—	—
45.	K		K		Z		Z		15	14	+	62
46.	—		—		—		—		—	—	—	—
47.	—		—		—		—		—	—	—	—
48.	—		—		—		—		—	—	—	—

KISSENRÄNDER MIT HAARSTICKEREI VON VÁSÁRHELHER TYP

von

Márta T. Knotik

Verfasserin führt die sog. Vásárhelyer Gruppe der Haarstickerei mit Freihandzeichen vor. Im Beitrag werden im Privatbesitz seiende Haarstickereiarbeiten sowie dieselbe aus ungarischen Museen behandelt. Es kommt die Rede auch auf Exemplare, die original schon nicht mehr, nur als Photoaufnahmen vom Anfang dieses Jahrhunderts aufbewahrt sind. Grösstenteils waren die haargestickten Kissenränder Anfang dieses Jahrhunderts in Hódmezővásárhely und Makó gesammelt, die insgesamt, zusammenfassend zum erstenmal hier bearbeitet werden.

Verfasserin untersucht in Verbindung mit der Haarstickerei den Grundstoff, also die Leinwand, die Vorzeichnung, das Stickgarn, das Muster, das Sticken an sich, die Färbung und den Farbenton, endlich das Zusammennähen bei den einzelnen Stücken. Bis zum Anfang des vorigen Jahrhunderts werden die mit abtönend gefärbten Haargarnen gestickten Kissenränder aus Hanfleinwand gefertigt und gebraucht. Als Stickgarn hatte man das Wollhaar des Zackelschafes häuslich geflochten und gefärbt. Zur Färbung benutzte man die auf diesem Gebiete auffindbaren Färbepflanzen, von denen zahlreiche Farbtöne des Blaues, Lilas, Gelbes und Braunes gewonnen wurden. Die Muster der verschiedenen Stücke sind einheitlich in drei breiten Streifen komponiert. Die Streife sind mit einer charakteristisch mehrfarbigen, in Abschnitte geteilten Reihe voneinander abge sondert. Die Kompositionen des mittleren Streifes darf man in drei Type einteilen: so gibt es eine Struktur mit Wellenranke, eine Kasettenstruktur und eine vom Mittelpunkt aus komponierte Struktur. Der Zeichnungsart gemäss unterscheidet man einfache, reiche und steife Zeichnungsarten, die aber bei den zwölf Mustergruppen nicht in allen Fällen auszuweisen sind. Die Motive sind vom Pflanzencharakter, deren innere Linearzeichnung schmale Reihen bildet, die mit falschem Plattstich ausgenäht wurden. Innerhalb des Musters befindet sich keine Symmetrie von der Färbung, das besteht auch im Falle des Motivs. Der Rand der ausgestickten Stücke wurde schmal eingesäumt, in Hälfte gefaltet und mit mehrfarbigen, geschlingten Bindungen zu dem Kissenbezug zusammengeknüpft.

Die Konstruktion und ein Teil des Motivschatzes der aufgeführten Stickereiarbeiten weisen auf die Wirkung von Mustern italienischen, bzw. türkischen Ursprungs in Ungarn aus dem XVII—XVIII. Jahrhundert auf. Ihre Farbentönung entspricht dagegen einer gleichzeitig in West-Europa bevorzugten Stickerei, namentlich „point de Hongrie“. Alle diese Elemente erscheinen in der behandelten Haarstickereiart umgewandelt, in volkstümlicher Auffassung neugeschaffen. Auf Grund des vergleichenden Materials ist die Entstehung der vollgestopften Arbeiten schon im XVII. Jahrhundert annehmbar. Die reiche Linienführung der Muster sowie ihre feingegliederten Konture und entwickelte Zeichnung entfalteten sich wahrscheinlich im XVIII. Jahrhundert. Im Laufe der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts wurde der Gebrauch der haargestickten Kissenränder durch die weissen Bettwäschen relativ schnell ausgedrängt.

Die Stücke der vorgeführten Haarstickerei haben uns eine malerisch reiche und frühe Stickereiarbeit aufbewahrt. Obwohl sich die Stickerei der sämtlichen Kultur der ungarischen Tiefebene anpasst, erweist sie sich doch infolge der individuellen Zeichnung und Färbung der Muster als eine besonders charakteristische Stickereigruppe.